

Map. ~~Ж~~

1-8a

ПУТЬ К СВОБОДЕ
И КЛЮЧЬ К УСПЕХУ!

У И М Ъ Ш

НОВАЯ ЖИЗНЬ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ОРГАН
МАРИСЕКЦИИ ПРИ Ц.К.Р.К.П. / с. /

№ Август-Сентябрь 5—6-шэ

КАЗАНЬ.

1922.

Тунэмшэ марий-шамыч!

„У И Л Ы Ш“ журналым лукшо, тужак войзышо марий-шамычын уло чонышт дэнэ шонымышт тыгайэ: **Марий калыкын ылышым куштылэмдаш.**

Марий калыкым йоратышэ, марийлан шонышо шамыч! тэат чыланат вийда щумо сэмын, моштымо сэмын, йорло марий калыкым йол ўмбак шогалдаш, волгыдо, ласка ылышыш лукташ, полшыза!

Марий агроном, доктыр, вольык доктыр (ветеринар), коопэратор, учитель, марий-историк, этнограф, тьэхник, мўкш ончышо, моло кўлэш пашалан тунэмшэ-шамыч! тэ ышкэндан пашадам сай шинчэда, тэ марий калыкын ылышыжым куштылэмдаш полшэн кэтыда; марий калыклан кэлшымэ сэмын, ышкэндан паша гыч войзыза, марий калыкым туныктыза!

Пычкэмыштэ, лавраштэ, чэрлыштэ, йорлыштэ йосланэн ылышэ марий калык тэндан полышдам вуча.

Зэданийа.

Р. Ц.—Казань. Печатать разрешается № 883.

Тираж 1000 экз. 1-я Госуд. тип., Казанскя, 9. 1922 г.

У ИЛЫШ

5—6-шэ №

Август-сентябрь

1922-ий.

Гэнуйа дэн Гаага олаш погынымо дэч вара.

Гэнуйаштат, Гаагаштат пранцуз дэн бельгийя—кугыжаньшын поян—шамыч Россия дэчын лүдүктэнак сар годсо парыймым, адак Россйасэ пабрик дэн заводьштым мөнгөш шупшын налнэшт ёльэ.

Руш—шамычын йэнгышт ойлышт: альэ мартэ мэ тэндан дэч лүдүн огына ул гын, молан кызыт тэндан дэч лүдаш тунгалына?

Пранцуз—шамыч пум пурйн сйрэн Гаага погынымаш гыч лэктын кайышт. Совет Россиям адак утларак чытэн кэтдымэ лийыч, кэрэк кузэ гынат пытараш шонат.

А Совет Россия кызыт ни гэдэчат лүдүн шогымаш укэ, а кушкэш да кушкэш.

Пранцуз буржуй—шамыч кызыт польак - буржуй—шамычлан пэш полшэн шогат. Польак кугыжаньш талэ лийэш гын, Совет Россият туддэч эскэрэн шогаш тунгалэш, адак күлэш годым нэмьч—шамычымат тудын пол-

шымо дэнэ пызырал колташ лийэш, маньин, шонат. Садлан Пранцияа республика Польак республикам эрэ воктэнжэ кучэн шога, тудлан полшкала, күлэш годым моло калык—шамыч дэн (пэшакшэ Россия дэн) кучэдалашат колташ шона. Польак—республика Пранцуз—республикан тарызыжэ гай; мом оза шүда, тудым тарызжэ йшта.

Польак республикаштэ коммунисг—шамычым пэшак огыт йоратэ. Тыштэ республика пашам поян—шамыч кучэн шогат. Тыштэ поян—шамыч дэч мйландымат, пабрик дэн заводымат шупшын налын огыт ул. Тыштэ поян—шамыч кугыжа годсо шот дэнак илат, нуным вуй гычышт иктат лаштыртэн огыт ул.

Тидэ, поян власть Совет Россиям пэш ок йоратэ. Туддэчын лүдэш, тудым эрэк пытараш шона. Совет олмэш адак Россияштат поян шамычланак куатым пуаш шона... Россияш-

тат поян — шамычын куат лийэш гын, вара Польша республикаш-тат поян—шамычлан лудын илаш ок вэрэшт, манын, шонат. Садлач нуно йоним гына вучэн коштыт—кузэ гын Совет Россиям лупшэн налаш, манын, шонат.

Кызытшэ вигак Совет Россия ваштарэш кайаш лудын шогат: йндэ Совет Россия польак-шамыч дэч огыл мопо талэ кугыжаныш—шамыч дэчат лудын шогымаш укэ..

Вара чойа дэн Россияштэ илышэ тыгыдэ калык—шамычым онталэн Совет ваштарэш шогалдынэшт... Украинаштэ, Белоруссияштэ нунын йонгышт йывышт калыкым пудыранаш туныктэн коштыт. Пэтлюрам эрэ йамдылэн шогат. Шэмэр калык—шамыч пудыранэн кайат гын, Пэтлюра йлкэ салтакшэ-шамыч дэн Польша республика гыч тунамак лэкшашлык вэлэ... Пэтлюра Украинаштэ сэнга гын, вара тужакын адак поян—шамычын куат илышыш пура, а Совет властын вийжэ изэмэш... Тыгэ изэммэкэ, польак-поян-шамыч коммунист—шамыч дэч лудым йоршош чарнат.

Тэбэ тыгэ Украинаштэ калыкым польак—шамыч пудыра-таш шонэн коштыт. Пранцуз—шамычшэ тидэ шонымжым польак-шамычлан илышыш шуктэн пурташ оксам пуэн шогат... Гэнуаштэ йжна сэнга гынат, Совет властым йшкэ суртыш-тыжэ пудэштараш күлэш, манын, шонат.

Тыгак, польак-поян-шамыч

сэмынак, Совет Россиялан пэш кугу осалым Румынийат шонэн ила. Румынийаштат калык тошто сэмынак помэщык, поян—шамычын кид йумалнэ ила. Садлан Румыниасэ поян—шамычат Польша сэмынак Совет Россиям пэш пэтарнэшт. Нунат кызыт, ик ой дэнэ кангашэн, сэнгаш лийшаш годым Россия умбакэ кредалаш күзэн кайнэшт.

Шукэртэ огыл, сентябрь тылзыштэ Польша Республикаштэ вуйлатышэ Пильсудский Румынийаш мийэн кошто. Тудым румын пайар—шамыч пэш сайын уналкэш толмыжлан ончэныт. Вара Пильсудскийжэ каласэн: польак—шамычат, Румын—шамычат ик калык гай, изак—шольак-тан-родо гай йндэ илаш тунгалына, манын... Тидэ изак-шольак гай кэм илаш үжын?.. Чыла пайар, помэшык, поян—шамычым; польак—шамычшат, румын поян—шамычшат изак-шольо сэмын ваш полшэн, пашазэ дэн кресанык—шамычым пэзырэн илынэшт, адак Совет Россиямат йон дэнэ чунгалнэшт.

Тэбэ тыгай кок кугу кишкэ—шамыч кызыт Совет Россия йыр пөрдүн коштыт. Пранцуз—шамычшэ нуным тулдэн шога, түрлө сар үзгарым пужэн шога...

Кэрэк кузэ нуно руш калык умбак күзаш шонат гынат, күзаш нунлан ок вэрэшт. Мэмнан Россияштэ властым чыла пашазэ-шамыч аралэн шогат, а нунын мөландыштэ лачак поян-шамыч вэлэ. Сарым йшташ пи-

жыт гын, мэмнан чыла уло калык рүж йшкэ йоратымэ властыштым аралаш кынъэл шогалэш, а нуно калыкштым мэмнан ваштарэш чылаштым кынъэлтэн огыт кэт. Тидым польак-пойан-шамыч, румын-пойан-шамыч пэш шинчат, садлан пэш эскэрэн шогат йшкэнштын калык коклаштэ коммунист-шамычым. Нуным шижын налмэкэ, тунамак кучэн тьурмаш шындат. Коммунист-шамыч лиййт гын, нуно Совет—шамычлан попшаш тунгалыт, маньин, шонат. Садлан нуньлан йшкэнштын кугыжаныштышт эрыкым нигузэат пу-маш укэ.

Кызыт Совет Россия лачак турка—шамыч дэчын гына, осалым йшта, маньин, ок луд... Турка калык, мэмнан сэмьнак, кызыт мартэ эрэ сар дэнэ толашэн ила... Англичан—шамыч турка калыкым пытаршаш вэрч, тудын умбак грек калыкым сарым йшташ колтэн. Тудлан оксам, сар узгарым пуэдэн шогэн.

Молан англичан—шамычлан турка—шамычым пэш пытараш шоньман?

Турка—шамычым тудо пытара гын, пэш кугу пайда англичан кугу купэч—шамычлан лэкшашлык. Йэгипыт, Мэссопотамийа, Константинополь вара чыланат англичан—купэч шамыч кидэш кодшашлык. Мэссопота-

мийаштэ пэш шуко нэфть, кэросин уло, Йэгипыт воктэнэ, Суэцкий канал улмо дэнэ, чыла торгаймэ паша Йэвропа гыч Азийашкэ кайа, Константинополь ола нуньин кидэш кодэш гын, Баку нэфтьым налаш куштылго лийэш... Тэбэ тьгэ англичан-купэч-шамыч турка калыкын эн мотор, пойан вэрштым йшкэ кидышкышт налнэшт. Тьгэ налмэкэ вара нэфтьат, оксат кэчэ йьда кугу купэч-шамычлан парышым пуаш тунгалыт.

Ындэ пэш палэ—молан англичан—шамыч турка—калык ваштарэш шонат... Тидэ англичан-пойан-шамычын шоньмыштым турка шамычат пэш шинчат, садлан нигэдэч коч нуньин пэш огыт йоратэ...

Совет Россият Англиям ок йоратэ. Садэ гычын Россият, Турцийат ик ой дэнэ Англия ваштарэш, Грецияа ваштарэш шогат.

Кызыт турка—шамыч грек—шамычым пэш чот кырэн нальыч. Ындэ нуньлан сар пытышашла койэш... Умбакыжэ, тидэ турка—шамычын сэньмаш дэч вара, мо лиймыжым вэс кана возэна...

Пытартышлан каласэна: кызыт пэш пуламыр жап, чылажланат эрэ йамдылэн шогьман, осал дэчын эскэрман.

В. Сави.

Пүтүнь Россия гыч коммунист-шамычын сайлымэ йэнг-шамычын Конфэрэнция нэргэн.

(4—7) август 1922-ий.

Гаага олашкэ погынёмо Конфэрэнция нэргэн йол. Сокольников дэн Карл Радэк виктарэн каласынт. Нуньн ойлёмым күчүкэн кодшо номёрйшто возэн улйна ёльё. Ындэ моло-шамычын ойлёмыштым каласэн пуэна.

Йол. Томский пашазэ калык ушэм (профсоюз) нэргэн мутланьш.

Сар годым пүтүнь пашазэ калыкым, йужын пурьёйжо шубын огыл гынат, ушэмьш (профсоюзьш) пуртымэ ёльёч. Тьгай пашазэ калык ушэм огэш лий ёльё гын, ошо-шамычымат сэнгаш нэлэ лийэш ёльё. Тидэ ушэм граждански сар годым пүтүнь пашазэ шамычым туньктыш, сарышкат пашазэ шамычым колдыш.

Кызыт сар укэ, жап вэсэ.

Садлан пашазэ калыкат вэс түрлэн ушэмьш пура.

Кызыт ушэмьштэ эртак Советски Власть вэкэ шогышо вэлэлийман. Садлан лийын тидэ ушэмьш кызыт кэ йшкэ вольж дэн пурьё нэжэ, тудо вэлэ пурман. Вич ий годсэк пашазэ калык ушым погэн тунэмэ, нуньн ёндэ мэншэвик, социалист-революционер—шамыч „профсоюзьш ида пура“, маньн, толашышт гынат, садэк пүтүнь Россия көргёсэ пашазыштэ 98% пашазэ-шамыч профсоюзьш пүрэнйт. Пүтүнь пашазэ калык Сов. Вл. вэкэ шогымьжо тьжэчынак палэ. „Безпартийный“ пашазэ-шамыч „фабричный-завот“ комитэтыш адак

моло вэрэ эртак коммунист-шамычым сайлат. Шучо пабрик-завот—шамыч альэ пашам ёшгаш тунгалын огыт ул. садлан шучо пашазэ калык йаллаштэ адак моло вэрэ илат.

Пашазэ-шамычым погаш кўльш.

Пашазэ-шамыч шучо вэрэ жалованьям жап дэн валын огыт кэт, садлан нуно шаланёлыт. Кузэ гынат пашазэ калык ильышым куштылэмдаш күлэш, тугэ огынаыштэ гын, пабрик-завот пашат ончык кайэн огэш кэт, калыклан ситышаш сатуат огэш лий.

Кызыт пашазэ-шамыч у пойан-шамыч кидыштат тарлалт пашам ёштат. Профсоюз-шамычлан пойан-шамыч пашазым пёзырэн, шагал түлэн, шучо пашам ёнышт ёштёктэ, маньн, шекланаш күлэш.

Пойан-шамыч курымэ и лийман огыл. Вэс кугужа пашазэ-шамыч властьюм кидышкышт налмэнтэ, кызытсэ „У Экономически политикынат“ мучашыжэ лийэш.

„У Экономически политикам“ кызытэш ёштёмым пашазэ калыкэ шинчэн шогёман.

Пашазэ калыклан кресаньёкым почэшёжэ нёнтайман. Кэч моланат пашазэ калык кресаньёкым туньктыман. Пашазэ калык дэн кресаньёк кэлишэн илат гын, Советски Властьтат вийан лийэш—маньн ойлэн, Томский пётарэн.

Йол. Куйбышев кооператив нэргэн каласын.

Кооператив паша пэш кугу паша.

Ожно власть пойан кашак кидыштэ улмо годым кооператив паша шарлэн Ын кэт, шарлымэ огыл тудлан кугыжанлык (государство) мөшайен вэлэ шогыш Сов. Вл. түрлө кооперативланат шарлаш полша. Сар дэчын вара Россияштэ пабрик-завот вэлэ огыл, кресаньык пашат чот душтыргылын. Кресаньык-шамыч кооперативыш ушвен Ыштэн илэн тунгалыг гын вэлэ, мьландэ паша ончык кайа адак кресаньыкат вашкэ пояа.

Кооперативыш ушвёмьин адак тидэ пайдалыкшэ уло, кооперативышкэ от ушно гын, кэч мо ўзгарымат наладаш, ужалам торгайшэ (кулак) шамычлан оксам пуаш күләш. Торгайшэ, пайдам кугын налшашлан лийын, кресаньык киндым адак моло арвэрим шулдын валын, шэргын ужалынежэ.

Кооператив лиймэнтэ, кресаньык түрлө арвэрим тушко ужалэн, Ышкаланжэ күләшым налада. Пайда окса чыла калык умбакэ кайа.

Пашазэ калык Ыштымэ пабрик-завот ўзгарат кооперативлан шулдэн толэш. Кооператив погымо киндэ адак моло агвэр пашазэ калыклан шулдэн толэш. Сар годымат пашазэ дэнэ кресаньык ошо-шамыч ваштарэш пырля кресаньыч. Кызьятат нуньлан кэлшэн илашыншт күләш, тунам вара вувым пойая, торгайшэ, йалысэ кулак пызьрэн огыт кэт.

Кооператив ушэм түрлө лийэн.

„Потребительски кооператив“ (йамдэ сатум ужалымэ), „промысловый кооператив“ (түрлө рэмасладэн илышэ шамыч ушэм), „кредитный кооператив“ (окса арымэ) „сельско-хозяйственный кооператив“.

Кызьят кресаньык вужнан ила. 1921 ийыштэ шуко губэрняштэ вужна ий лийэ, киндэ Ыш шоч.

Садлан лийын шуко кресаньык вольыкшат, шогэ вуйат моло ўзгаржат укэ, валэдаш вийжат огэш ситэ. Кузэ тыгай нэлышэ мьландэ пашам ончыко колдыман?

Кэлшэн, ушнэн Ышташ тунгалат гын вэлэ, кэч могай пашат овчык кайа. Садлан лийын кресаньык-шамычлан ушнэн кооперативым почман. Кооперативыш ушвёмэнтэ, йал пойая-кулак шамычат вужна дэн ик марда кресаньыкым пызьрэн огыт кэт. Түрлө кооператив-шамычланат вэсэ вэсышт дэн ўчашэн пызьраш точыман огыл, а ваш наладэн ужалэн илыман. Россияштэ шукожо кресаньык, садлан „кустарь“ пашам Ыштешат шуко. Сар дэчын ончычын пўтўнь пабрик-завот „кустарь“ шамыч, проф. Рьбников шотлымаштэ 7.300.000.000 (7 миллиард 300 милион тэвтэш) түрлө арвэрим Ыштэныт.

Йалысэ, оласэ „кустарь“-шамыч 2.400.000.000 (2 миллиард 400 милион) тэнтгэш арвэрим Ыштэвйт.

Тидлан лийын „кустарь“-шамычым кооперативыш, артэлып ушаш вүлэш. Кызьят Россияштэ 3 милион „кустарь“ (промысловые кустари) улыт, ушэмьш пурьышжэ 828 тужэм „кустарь“.

Түрлө кооператив пашаштат вуйлалышэ коммунист-шамыч дэн вужна адак ик марда крэсанык-шамыч лийман. Нуно кооперативыштэ лийыт гын, шэмэр власть-ат пэнггьдэм шога, пойан-шамычат пьзэцэн нувым огыт кэг. Йужо дьэльэгат-шамыч пашазэ кооперативым крэсанык кооператив дэчын ойрап кўлэш, маньин мутланьшт. Тыгэ ойрымэ сай паша огыл маньин конференция каласыш. Крэсанык дэн пашазэ калык пашам өйрльа ушээн кэлшэн ыштат гын вэлэ, шэмэр власть пэнггьдэ лийэш.

Партийан Комитьэт-шамычлан кооператив пашам ончэн польшкылаш кўлэш. Йалысэ коммунист шамычымат кооператив пашам ыштатш пуртэман.

Кооператив паша нэргэн ыштымэ конференциян пунчалмэ мутшо посва марла кышкылаш пэчэт-лалт лэктэш.

Йол. Зиновьев Совет Власть ваштарэш шогышо дэн моло ошо кашак нэргэн каласыш.

У „экономически политика“ — „НЭП“ дэчын вара торгайшэ, пойан-шамыч угыч и шарлаш тўнгалыч Йужо пойан, кугун тунэмшэ адак моло-шамыч Советски Власть у „экономически политикам пуэн да, эркын-эркын властьюмат ышкэнан кидышкына налаш жап толэш дыр, маньин, понат Садлан лийын „НЭП“ шарлымэ сэмэн, нунат вуйыштым нолдаш тўнгалыч.

Сар дэчын вара Россияштэ чыла түрлө арвэрат шагалэмэ, фабрик-завот, крэсанык пашат лустыргылыч. Эртак Советски

Власть вий дэн чыла пашамат вашкэ ончык колдаш огэн лий.

Садлан лийын Сов. Власть дэн коммунист партия — у „экономический политикам“ ыштышт.

У „экономически политика“ курмешлан ыштымэ огыл. Иктажэ вэс кугужаштэ шэмэр властьюм кидышкыжэ налэш гын, Россиясэ кугужа (государство) фабрик-завот адак моло паша овчыко сай кайэн түрлө сату калыкылан сөттыпаш ышталдымангэ, у „экономический политикам“ кўлэшыжэ огэш лий, тудо вара пята.

Шуко крэсанык дэн пашазэ-шамыч тидэ шотым умлэн налын кэтдэ, Сов. Власть эркын-эркын тошто шотышкак возэш, маньин, йоньлыш понат.

Тидлан лийын йужо пойан, профессор, доктор, инжэньер-шамыч калыкым лугэн ыпкэ шоньмыштым тунькытат, журналэш возат. Йужо умлыдымо крэсанык дэн пашазэ-шамычым, йужо шагал тунэмшэ партийны - шамычымат ышкэ вэкипт тарватат. Шоньин университетлаштэ кадьэт партия манышэвик, социалист-рэволюционер профессор-шамыч забастовкым ыштышт, нувын почэш пойан икшывэ — тунэмшэ-шамычат тугак толашышт. Москошто пүтүнь Россия көргө доктор-шамыч погыншымаш лийэ, тупытат йужо доктор-шамыч „Сов. Власть эркын-эркын огэш пу, ишэн ашна“ маньин толашышт. Садлан лийын Петроградьштэ журнал „Экономист“ „Утреники“ пэтыралтыч. Мьлачна ышкэнан вэке самырык ырвээ шамычым, Сов. Вл. вэвэ шогышо шамычым тунькытэн йамдылкалаш

кўлэш. Садлан лийён кугу тунэмаш вэрйш крэсаньык, пашазэ калыкым йамдылкалаш кўлэш. Профэссор-шамычат, инжэньэр адак тўрлө моло вэрйштэ шэмэр коклагычак лэкснэ пойан тидым шинчэн шогышт: Сов. Вл. дэн коммунист партия торгайён илаш эркым пуэн гыват, властьым кидышкыда налаш ни:унамат ида шоно.

Йужо чойарак-шамыч вэс тўрлын шонат. Бэрлин (Германия) олэсэ Сов. Россия гычын шылшэ шамыч „Смэно-вэх“ манман ушэмьым ёштэн улыг. Нуво тьгэ маньыт.

Россияш мийён Сов. Властьлан полшаш кўлэш. Эркын—эркын властьюат кидышкына пураш тўналэш адак пойан-шамычлан эркэ толэш. Поп-шамычат кызыт Сов. Власть дэн кэлшымэ вэк мутланат, садлан Совэт власть ваштарэш шогышо-йёпискон, митрополит-шамычым луктыт, „Живая Церковь“ манман ушэмьышкэ йёнгыштым шогалтат. Тьгэ кызыт по-

йан ошо—шамычат тўрлын толашат. Тидлан лийёнак соц.-рэвол., мэвьшэвик-шамыч олэсэ. йал коопэративэш калык пудыратылаш пураш точат.

Тидым коммунист-шамыч—дэн крэсаньык, пашазэ шамыч шинчэн шогыман.

Ошо-гулак, пойан, поп тўшка, шамычлан вуйыштым нёлдалаш эркым пуман огыл.

Партийный Комит., ГПУ (госуд. Полит. Управ.) тидым шекланён шогыман.

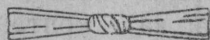
У „экономичэски политикан“ шэмэрлан тьгай нэлыжэ уло.

Шэмэр тидым шинчэн, тунэмьён ила гын, Сов. Власть пэнгыдэ лийён.

Коммунист. партия шэмэр калыкын вуйжо.

Партия конфэрэвция шэмэрлан корвым ончыктэн каласыш. Вэс партийный Сйэзд мартэ тудын каласымэ почэш пашам ёштэн илаш кўлэш.

А. Эшкинин.

Чэркэ пашан кокла шэлын кэймэ нэргэн.

Россия Республикаштэ, 4 йй пойан—шамыч дэн кучэдалмо дэч вара, чылажат вашталтэ: пашазэ дэн крэсаньык—шамыч вуйлаташ тўналыыч, помэшык дэн кугу купэч—шамычын илыш куатышт йёршөш сўмыргышт.

Кызыт пойан—шамыч шаланэн пйтэныт, пэш чот Совэт власть ваштарэш шогышо—шамычшэ вэс кугыжаньышкэ Дьэникин дэн адак Врангэль дэн пырля шыллын куржыныт.

Россияштэ кодшо—шамыч-

шэ Совет властылан нимогай осалымат кугун ыштэн огыт кэт.

Ик вэрйш кангашаш чумьргаш тўнгалыт гынат, нуным тунанак ГЛУ („чэка“) кучэн пьтара. Садлан тошто пойан—шамыч Совет властыым огыт йоратэ гынат, осалжым нунылан пэш йосё ышташыт.

Пойан—шамычын куат пытэн.

Тэнэйсэ ий мартэ лачак пойан—шамычлан ик пьжаш вэлэ илашышт кодын ыльэ. Тидэ пьжашыжэ—чэркэ ыльэ.

Чэркэ пашам ончэн вуйлатышэ—шамычшэ чыла тошто вэкэ кьзэйт йодкэ шогэныт, Совет властылан эрэ осалым шонэн илэныт. Эн кугу вуйлатышыжэ—патриарх Тихон—Совет власть почылтмо год мак эрэ кугыжа могойрыш мурэн шогыш. Тугэ гынат тудым тэнэйэ мартэ чытышт, ышт тўкалэ... Тэнэйэ кодшо шошым чэркылаштэ шийшортньо ўзгарым погымо годым тидэ патриарх Тихон ийвышт чыла поп—шамычлан „приказым“ (шўдўмашым) ыштэн: калык шужэн кола гынат, киндым налаш нунылал чэркэ—шамыч гыч ший—шортньо ўзгар—шамычым пумо ок кўл манын.

Тудын тьгай пашам ыштылмыжым палэн налмэкэ, кьзэйт тьурмаш пэтырэныт.

Тэбэ тидэ лудмаш шот гычат ыглаш лийэщ—мо сэмьн тошто шэм корак—шамыч (поп, аркэнэй, митрополит—шамыч) шэмэр, шужэн илышэ—шамычым утараш шоньмо огыл, чо-

тйрак пьзыраш гына вэлэ йамдылкалэн илэныт.

Чэркын, мутлан манмыла, ышкэнжын салтакышт уло: дячок, дякон, поп, манак, аркэнэй, митрополит да мойын. Нинэ чыланат тунэмшэ йэн—шамыч улыт.

Изишт годсэк сэминарыштэ нуным йумьлан кумалаш туньктэныт. Тунэмын пьтармэкэ, нуно вара калыкым йумьлан кумалаш туньктат ыльэ. Тидэ пашам вэлэ сай пашалан шотлэныт, пьчкэмыш калыкымат ышкэныштын пашаштым пагалыкташ эрэ ўжыныт... Чэркын салтак—шамычышт ойлаш мастар улыт, адак пэш шуко калык коклаштэ ксшгыт: йэнг колаш тўнгалэш гынат, шочэш гынат, ўдўрым налэш гынат, чэрлана гынат, пьчкэмыш йэн-шамыч эрэ нунын шинчам ончат. Садлан нуным калык, эрэ ышкэ шинча ончылыжэ ужмыжэ дэнэ, нунын туньктым ойжым колыштымжэ дэнэ, пагалэн (почитайэн).

Калык коклаштэ чэркэ салтак-шамыч вожым пэш кэлгын колтэныт, тудлан кёра нуным калык чон гыч, калык уш гыч кўрын лукташ пэш йосё ыльэ.

Совет власть тудым пэш шинча. Калык ынжэ пудыранэ манын, тудо чэркым пьтараш шонэн огыл, лачак школаштэ гына „вэра“ нэргэн туньктым чарыктэн... Поп-шамыч кид гыч тудо икшыбэ—шамычым гына утараш шонэн. Тугэ гынат пьчкэмыш калык пэш содорак поп-шамычым мондэн ок кэт, лачак ырвэзэ йэн-шамыч гына попын

энрэмьш вод гыч пйкшэ лек-
таш тунгалыныт.

А поп шамычшэ тидым ши-
жын, Совет властьюлан пэш сы-
рэн шогышт. Кэрэк кузэ гынат
эрэк калыкым тошто шогыш
ужун шогышт, а нунылан калы-
кым туныкташ пэш онай: чэр-
кыштэ ойлат, йалышкэ коштыт.

Совет власть нунын тошто
вэкэ калыкым туныктымьжым
шинчыш гынат. нуным ыш пок-
то... Совет власть т гэ шоныш:
пойан-шамычын куатшым пйта-
рэна гын, поп-шамычын (чэркэ
салтак-шамычын) вуйыштат пй-
тат...

Тидэ тйгак лийэ. Кызыт
чэркэ сүмүрнаш тунгалын, поп-
шамычын куатышт пйта. Ындэ
нунат— „тошто илышым огина
уж, тудым мондаш күлэш“ —
манын шонат. Садлан август
тылзыштэ нуно Моско олаште
чыла Россия коргө гыч погы-
нен кугу погынымашым ыштэ-
ныт. (Тидэ погынымашым руш-
ла „с'эзд живой цэркви“ маны-
ныт, марла манат гын, „илышэ
чэркын погынымаш“ манаш
лийэш).

Тидэ погынымашын вуйла-
тышылан шогэныт: протоиерэй
Красницкий (Пэтроград оласэ
поп) адак митрополит Антонин
(Моско ола гыч).

Погынымашыштэ пэш шуко
кутырэныт чэркэ илышым уэм-
дымэ нэргэн. Тйгэ ойлэныт:
ындэ кызытсэ илышлан тошто
сэмын чэркыштэ пашам ыштэн
шогаш ок йөрө; тошто аркэнэй,
поп-шамыч калыкым эрэ поян
жид йумак ужын шогэныт, поян-

шамычлан гына йөржө манын
Крестосын туныктымьжым вэс-
сэмын вашталтэн ойлэныт...
Ындэ поян шамычын куат пй-
тармэ; тидэ пйтармэ пэш сай
паша; поян-шамычын куатым
пйтарэт гын вэлэ, Крестос шү-
дүмо почэш калыкым туныкташ
лийэш... Крестос эрэ йорло-ша-
мычлан полшаш ужун, а мэ ту-
дын ойжым мондэн улына да,
эрэ поян-шамычлан полшаш
ужна. Ындэ Совет власть пол-
шымо дэнэ илыш вашталтэ, мб-
ланна Совет властьюлан таум
ыштэн, тудлан полшаш күлэш...
Совет власть дэнэ пырлякайэ-
на гын вэлэ, Крестос оилымо
сэмын калыкым туныкташ лийэш
“ маныныт.

Тыгэ ушанрак поп-шамычшэ
тидэ кугу погынымаштэ тошто
поп-шамычым Совет власть вэкэ
ужыныт.

Тыштак патриарх Тихоным
патриарх гыч луктыныт, тудын
Совет властьюлан торэш шогы-
мыжым чыланат вурсэныт, тудын
тошто „порядокшым“ пйтараш
күлэш манан кидым пйштэныт.

Тыштак, монастыр-шамычым
пэтырэн, коммуна шотыш саву-
раш ойым пидыныт, адак ма-
нак-шамычым пйтараш, аркэнэй-
лан поп-шамычым пурташ, чыла
чэркэ пашамат, канашэн ышты-
шаш вэрч, „прикот—советым“
почаш пунчалыныт.

Тыгай пунчалмо мут сай гы-
нат, тудо пэлэ паша вэлэ. Поп-
шамыч ышкэ түсүштым гына
вашталтынэшт, а чоныштым тош-
то сэмынак кодынэшт. А кишкэ,
коваштыжым умбачшэ луктын

шуа гйнат чонжо эрэ кишынак кодэш — манмэ мут уло.

Совет властылан чэркын куатшэм пйтараш күлэш. А чйлаланат илыш коклаштэ пойанлык вуйлан шога, садлан чэркын пойанлык шотшым пйтараш күлэш. Ожно чэркыштэ пашам йштэн шогышо шамыч мэлан пойан вэкэ шогэныт?.. Ышкэат пойан улмышт дэнэ, садлан пойан вэкэ шогэныт.

Совет власть поп-шамычлан „вэра“ коклаштэ эрыкым пуа гын вэлэ, кэлша... Кумалаш шонйшо шамыч кэрэк кузэ кумалышт, нигэат нуным чэрэн огыт кэт, а кумэлмо паша дэн пёрля нуно пойанлыкым погаш тугалыт гын, тудыжым содор пйтараш күлэш. Чэркын пойанлыкшым огына пйтарэ гын, кишкын умдыжым күрлын кодэдымо сэмын лийэш: а кишкын умшашыжэ умдыжым кодэт гын, тудо адакат йөнжэ годым чунгал колта.

Адак поп-шамыч тошто сэмынак чэркэ пашам ончашыжэ түрлө „чиновник-шамычым кодынэшт: йачокым (изи чинов-

ник), йакынём (кугурак чиновник), попым (адак кугурак чиновник), аркэнэйым (эн кугу чиновник).. Тыгай чиновникшамыч кодыт гын, тидэ адак сай паша огыл, адак Крэстос шүдүмо сэмын чйланат төрилэн огыт кэт, иктыжэ вэсылан вуйлийын шогат, к Крэстос чйланат төр илаш шүдэн.

„Еэра“—тудо чон паша. Чонэт моштымо сэмын инана. Еэралан туныкташ туныктышошамыч күлыт, а поп-шамыч „чиновник шамычым“ йштынэшт.. Совет властылан чэркэ пашам ончэн шогышо-шамычын йэнгыштым „властьыш“, чиновник шотыш пуртымо ок күл, нунылан нимогай „властым“ (куатым) пуман огыл.

Совет власть чэркэ илышым вашталташ шонйшылан торэш ок шого, а нуно онталаш шонат гын, содор пүтбэрал налэш.

„Муэат гын, муро, шэргат гын, шорт, а мыйым ондалаш шокэт гын, вуйэтлан вэрэштэш“, манын Совет власть каласа.

В. Сави.

Российаштэ рэволюция лиймэ хэргэх.

(Тугалтышыжэ 3-со номырышто).

V.

Пугачов „бунтым“ пйтарымэ мөнггө, пашазэ калык рэволюциам йштэн йнжэ кэт манын, пойан-шамыч тудым чот оролэ-

ныт. Йекатьерина кугужа чйла Россиям 50 губерням йштэн, пүчкын пйтарэн, шэмэр калыкым пйзбэрэн ашнаш, губернья йыда губернатор дэнэ, пи түшка

гайэ, полицэйским да молым луктын. Тугэ гынат, кресаньык-шамыч шып илэн чытэн огыт ул: вэрын-вэрын эркынрак бунт эрээк лийын шогэн; лийын Павэл дэнэ Николай I кугыжа-шамыч годым, адак нуно дэч вараг. Николай I годым ик Витьэбски губэрньаштэ 20.000 кресаньык погынэн, пёчалым, товарым, савам да молым налын, Питыр олашкэ кугыжан ваштарэш кайаш тарванэныт. Моло вэрэ кресаньык-шамыч кугыжалан полшышо испрэвнык дэн моло-шамычым кучэн пушташ тунгалыныт. Алэксандр II кугыжа годымат кресаньык-шамыч тарванэныт. Пугачов годсо гайак кугу бунт ынжэ лийэ манын, Алэксандр II 1861 ийштэ кресаньык-шамычлан эрыкым пумо манифэстым луктын. Тидэ манифэст поштэк, помэшык дэч эрыкышкэ лэкшэ кресаньык-шамычлан нимогай мыландат пуалдын огыл. Кресаньык-шамыч ёшканжэ күлэш мыландым, оксам түлэн вэлэ налын кэтынныт. Тугэ Алэксандр II кресаньык-шамычым онталэн мыландэ дэч посна кодаш шонэн. Тидэ онталымым кресаньык-шамыч шижын улыт да, манифэст лукмо кэчыштак 2.000 вэрэ Россияштэ бунтым ёштэныт. Кугыжа салтак-шамыч полшымо дэн кресаньык бунтым адакат чарэн.

VI.

Шэмэр калык орланымым ужын, шукырак тунэмшэ-шамыч калыкым орлык гыч утараш шонэныт. „Чыла орлыкшэ, чыла

йосыжо кугыжа дэч“, маныныт: „кугыжа калыкым пызыра, помэшык-шамыч кресаньык вурым йүүт, маныныт“. Тыгай шонышо-шамыч, ойлышо-шамыч йывышт кангашаш тунгалыныт, кузэ гын калыкклан полшышаш нэргэн. Нуным, илышым вашталташ шонымыштлан, „рэволюционэр“—манаш тунгалыныт. („Рэволюционэр“ манмыжэ—„илышым пудыратэн шушо“, „илышым вэс сэмын вашталтышэ“—манаш лийэш).

Тунгалтыш рэволюционэр—шотлан шотлат Радищэвым. Тудо кугыжан властын осалжэ нэргэн, помэшык кид йумалнысэ кресаньыкын йосё илыш нэргэн ик кнагам („Путешествие из Петербурга в Москву) возэн. Тидэ кнагаштыжэ кугыжан властым чукал шуэн, шэмэр калык властым ёшташ ұжаш тудо лудын. Тугэ гынат, кугыжан правительество Радищэвым тидэ кнага возымжылан тьурмаш шындэн.

Йэкатьерина II кугыжа годым адак тунэмшэ йэн-шамыч кугыжан правительества паша нэргэн мутланашышт түрлө йывышт погынмашым ёштэныт (массон общество). Тыгай чумьргымаштэ тунам кугыжам лукташ шонэн огыт ул: нуно кугыжан полшымо дэнэ вэлэ калык илышым сайэмдаш шонэныт. Тугэ гынат, тыгай чумьргымашын вуйлатышэ-шамычым Йэкатьерина кугыжа пэш чот шекланэн шогэн, а вуйлатышыжым—Новиковым кучэн крепостыш пэтырэн.

Алэксандр I кугыжа годым масон—чумыргымаш олмаш правительства дэч йывышт кугыжан кӱргӱсӱ пашам кутыршаш вэрч йывышт чумыргымаш лийаш тунгалыныт. Тыгай йывышт чумыргымашын члэнышкыжэ шу-кыжо офицер-шамыч пурэныт.

Нуно 1812 ий годсэ пранцуз дэнэ кредалмэ сар годым, моло кугыжанышын (Франциан) порьадкым ужын, тунэмьн толыныт, садлан Россияштат у порьадкым йшташ шонаш тунгалыныт. Нуно правительства дэч йывышт турло вэрэ чумыргымашым йштэныт. Нинэ офицер-шамыч дэнэ моло тунэмшэ-шамычат ушнэныт.

Нуно кугыжан куатшым пучкын налын калыкклан пашам йшташ вийым пунэшт улмаш— „конституциям“ йодыныт.

Тыгай „конституция“ поштэк куат адакат кугыжа дэнэ

пойан кидэшак вэлэ вэрэшт-шаш улмаш.

Айужыжэ (Россиян кэчывал йумал мogyрышто чумыргышэ-шамычшэ, вигак республикам Россияштэ йшташ шонэныт.

Нуньн коклаштэ тыгай йэн-шамыч лийыныт: Сэргэй Муравьев, Пэстьэль, Апостол адак моллат. Нуно кугыжан правительство ваштарэш шогалаш салтак-шамычым ужыныт. 40.000 салтакым погэн, чыла Романов—шочышым пытарэн Пэстьэль, Россияштэ у рэволюционнй правительством йшташ шонэн.

Изин-изин, Пэстьэль туныктым дэнэ, Питырысэ чумыргымаш-шамычат илишым чотак вашталташ, вэс „порьалыкым“ йшташ шонаш тунгалыныт.

(Умбажыжэ лийэш).

А. Кедрова.

Марий коммунист-шамыч.

(Тунгалтышыжэ 2—4 №№).

Мем марий йэн-шамычын ончыл йэн-шамычшэ 1905-ийштэ шонэныт?

1905 ийштэ марий калыкын ончыл йэн-шамычышт партиям

мойын йштэн огыт ул. Йужыжо социалист-рэволюционьер партиаштэ шогэныт (Адаев, Соловьев), а шу-кыжо партиаштэ шогэн огыт ул.

Партиаштэ шогаш марий

ончыл йэн-шамычлан тунам огешат лий Ыльэ: нуно партийан күлэшйжым огытат шинчэ Ыльэ адак Ышкэ коклаштыжат марийлан күлшө „программам“ шонашат төчөн огыт ул. Нуно тунам чыла партияа почешат кайат Ыльэ, лачак нунын „программаштыжэ“ эрйк нэргэн утларак каласымэ лийжэ Ыльэ.

Шукыжо, мыйын шинчымаштэ, эс-эр программам утларак йоратат Ыльэ; тидэ программа дэн илаш кресаньйк-шамычлан кэлшымыла койэш Ыльэ. Адак эс-эр-шамычын лүм — чапышт мо-ло партияа-шамыч дэч утларак чолгэн коштэш Ыльэ: тудым чыла колынйт, чыла шинчышыл-ла коййт Ыльэ.

Марий ончыл йэн-шамыч программа дэч посна тыгэ кугыжаныш паша нэргэн шонат Ыльэ:

1. Марий калыкклан „автономийа“ лийжэ;
2. Марий школаштэ марий йоча-шамычым марла йылмэ дэн тунйкташ;
3. Чэркэ пашам ончаш марий коклаштэ марий-шамыч вуйлатэн шогышт (поп-шамыч, аркэнэй марий гыч лийышт)
4. Кресаньйк-шамычлан мыландым йэшарэн пүчкүн пубышт;
5. Йозакым шагалэмдышт;
6. Зэмстваштэ марий йэн-шамычымат вуйлаташ шогалтышт;
7. Марий-шамычлан газьэтым марла йылмэ дэн луктын шогышт.

Тэбэ тидэ „программа“ шот дэн марий ончыл йэн-шамыч

кугыжаныш паша нэргэн ойлыштын шогат Ыльэ. Нинэ „пункт“-шамыч почэш чыла марий тунэмшэ-шамычым ушаш лийэш Ыльэ. Сайракын кутыраш, кангашаш тунам марий шамычланат кугыжан чиновник-шамыч пуат Ыльэ гын, нинэ „пункт“-шамыч марий ончыл йэн-шамычын „программа“ шотыш лэктят Ыльэ.

Нузэ 1905-ий дэч вара марий йэн-шамычын ончыл йэн-шамычышт илаш тунгальч?

1905 ийштэ октябрь тылзыйштэ „манифест 17 октябрьа“ манмэ лэктэ. Калык-шамыч чыланат йонгыдын шулалдэн колдышт. Тидэ йонгыдыжэ шукэш Ыш лий. Кугыжа, пойан шамыч вийштым погэн шуктышт да, адак пашазэ дэн кресаньйк-шамычым пйзырэн пйштышт... Тунам шуко „рэволюционьэр-шамыч“ йомыч. Тугак марий калыкын ончыл йэн-шамычыштат йатырак кугужан кул-шамыч дэч ойгым ужын. (Тидэ нэргэн мый 2-шо номырыштак возэнам Ыльэ. Кйзыт бндэ чыла лудын моштышо марий-шамыч дэч гйна угыч йодам: родо-шамыч, кэ марий „рэволюционьэр-шамычын“ 1905 ий гсдсо орлыкшым шинча гын, возэн мэмнан редакцийашкэ Озан олашкэ колдыза; адресыжэ: г. Казань, Татар-областком Р. К. П., марисекция, Тыгэ возэн колтымылан пэш кугу таум чылалан ончычак редакцийа каласа).

Бндэ адак пүчкылтын кайша

мутэм ойлэм.. Кугыжа калыкым сэнбимэкэ, чыла „17 октябрьлан пумо манифэстыштэ „эрйк-шамычым“ мөнгөш калык дэч шупшын нальэ.. Тылэч вара чылаланат илаш нэлэ лийэ. Ындэ „эрйк“ нэргэн шонышо йэн-шамычым „полиция“ эрэ ванэн кошташ тунгальэ. Йаллаштэ стражник дэн урэтнык-шамычым йэшаралтышт.

Марий ончыл йэн-шамычат тыплантышт. Нуно йшкэнтыштын шонымаш гычшэ лачак туныктымо нэргэн вэлэ илышыш пурташ төчаш тунгальыч. Калыкым чот туныктышт, эрэ волгыдыш үжыч. А йужыжо түрлылан илыш коклаштат туныкташ төчышт: мүкш пашалан, сат пашалан, пакча пашалан. Нинын коклаштэ тыгай марий-шамычын лумыштым мондымо ок күл: *А. П. Монастырев* (Арбынэсэ руш), *А. Пчелкин* (марий поп), *Г. А. Мухин* (марий гыч), *А. Никифоров* (марий) адак молат. (Рэдакция тыгай түрлө „культурйлан“ марий-шамычым туныктышо—нэргэнат, кэ шинча гын, возэн колташ йодэш. Тидэ марий калыкын „историяа культурй“ манмылан күлэш).

Тыгэ кок вэкэ 1905 ий дэч вара марий ончыл йэн-шамыч калык коклаштэ пашам йшташ тунгальыч: туныктышт кнагалан, туныктышт озалыкым калык коклаштэ шынташ.

Адак калыкым туныктымо коклаштак тидымат мондымо ок күл. 1905 ий дэч вара марла кнага-шамычым лудаш лукташ тунгальыч. Тунамак марий-ша-

мычын йытыраэмдэн марий ой дэн түрлө „почэла муг-шамычым“ возаш тунгальыч. Тунамак возаш *С. Г. Чавайн* тунгальэ, адак *В. М. Васильев*, *П. И. Глезденев*, *Г. Кармазин*, молат.

Нунын возымышт нэргэн кызыт шуко ом ойло, тидэ нэргэн йөршөш ойыртэмышын ойлаш вэс кана вэрэштэш: тидэ пэш кугу паша, тидэ паша нэргэн күчүкын каласаш ок лий.

1912 ий мартэ марий-шамыч коклаштэ „политика“ пашапызыралтын шогыш. Ончыл марий-шамычын илыш коклажэ тыгай шот дэн кайыш: 1) пайрэм шотыш погынат йльэ, вара ышкэ коклаштышт түрлө нэргэнат кутырат йльэ, 2) „прогрэссивный“ журналым, газыэтым лудытыльэ („Вестник Знания“, Журнал для всех“, „Современное слово“, „Биржевые ведомости“), 3) адак утларак тунэмаш төчаш тунгальыч. Тылэч моло сэмьин илэн огыт ул.. Эрэ ик сэмьин, эрэ шуйынкалэн илымэ сэмьин ончыл марий-шамычат шуйнылкалыныт.

1917 мартэ шыпак марий-шамычат вийым погэн кийышт.

Нинэ ий коклаштэ (1905 дэч 1917 ий коклаштэ) тэбэ тыгай марий школ-шамычын пашаштым мондымо ок күл: Унчыштэ Братства Св. Гурияа школым, Помарыштэ (Чэбоксар. у.), Ронгыштэ (Чарла у.), Михайло-Архангэльск. школым (Козмодьэман у.), Марий Торйалыштэ (Уржум. у.) Нико-

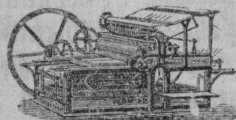
ло-Бэрэзовскийштэ (Бирск. у.) адак моло вэрэат. (Нинэ школа-шамыч нэргэн „историйаштым“ шинчышэ-шамыч возат гын, пэш кэлша Ыльэ. ТЫгай „историйаштым“ погэн марий калыкын культура шот дэн кушмыжым вэра тунэмаш каньылэ

лийэш Ыльэ).

1917 ий дэч вара мо лиймыжым вэс номырэш возэна.

В. Сави.

(Умбакыжэ лийэш).

Мыландэ паша дэнэ илышэ-шамычлан шинчышашлык.

Кайык шамычын тэрысын пайдэжэ.

Кызыт красаньыкын мыландыжым уандан тэрыс пэш шагал.

Тэрыс шагал улмо дэнэ мыландэ ий йыда эрэ утларак да утларак вэлэ йавыга, садлан вэрчын киндат чүчкүдүн шочмым чарнаш тунгальэ... Калыккан кочкашат ок ситэ...

Ындэ тидым каласыма гыч чыла ужыда: тэрыс лийэш гын, киндат утларак шочэш, тэрыс ок лий гын, мыландат йавыга, киндат начар шочэш, калыкат шужэн ила... Садлан тэрысым көрөк вузэ гынат шукырак мыландышкэ кыпкыман..

Тэрысыжэ укэ гын, мом кышкэт? манын йодыг.

Тидэ йодмашлан мэ тэгэ каласэна: чылажымат, мом муда, эрэ тэрысыш савурьза — шудо вэжым, шудо вурдо-шамычым. куды-вэчэ воктанысэ түрлө кышкыманшым...

Мэ адак ик тэрысым мыландэ паша дэнэ илышэ-шамычлан ойлен пунэна. Тидэ пэш сай тэрыс кайык-шамычын „йоктарышт“.... Эн сай тэрыс — көгөрчан тэрыс (йоктарымэ), вара чывэ тэрыс, вэра нэмыч-чывын, лудын, комбын.. Кызыт сурт воктанысэ илышэ кайык шамычын тэрысышт шукыжын арамыш йомыт. Нуньлан кресаньык-шамыч вүтам ойбортэмышын огыт ыштэ да, йоктарышт арамак вэлэ йомын пята. Садлан мэ тэгэ кресаньык-шамычлан кала-

саш шовэна: родо-шамыч, кайык тэрэсыйм аралыза, арам ида йомдарэ, нунылан. тэрэсыйштым погышаш вэрч, изи вўтам ыштэза вара тыйгай сай тэрэсыйшт йомын огыт пьтэ, а вўташ погымэкэ, ышкэндан пасуланда, пакчаланда кугу пайдам муун кэтэда.

Адак шуко көгөрчан тэрэсый аллаштэ йомэш. Эн сай тэрэсый йомэш!..

Тудым й мдарымэ ок кўл, а пэш чот погыман. Шуко вэрэ чэркан йалыштэ чэркэ тувэрашыштэ көгөрчан-шамыч илат. Нунэн тэрэсыйшт ала мёнвар ий годсэк арам кийат, нигэланат нимогай пайдат нунын кимышт дэн ок лэк

Тыйгай тэрэсыйм чыла чэркэ тувэрашыш гыч эрыктэн погыман. Тыгэ ала мёнвар шўдэ пут тэрэсыйм погаш лийэш!... От пого гын, нуно арамак вэлэ йомыт!...

Адак кайык шурым налашат лийэш. Тудым ужалат Америка мейландыштэ... Тыштэ тудо пэш шуко. А шукыжо тэжэч лэктын: кэчывал кэчэ могойр Америкаштэ тэнгыз сэр пэш кугу курыйкан. Тидэ курыйкан сэр воктэнэ айдэмэ-шамыч шагал илат, садлан тэнэз воктэнысэ илышэ кайык-шамычлан илаш тыйгай курыйк ўмбалвэ пэш онгай. Нуно тэштэ илэн иг м луктыт.

Пэш шуко тэрэсыйм йоктарат. Тудо тэрэсыйш савурна, пушкыдо мейландэ гай ланчыргэл шинчэш.. Ала мёнвар млион пут дэнэ тудо кызыт тэнгыз сэрэштэ киа. Тидэ тэрэсыйм гуано маныт, Пэш койа улмэждэн, тудым прокот дэнэ Америка гыч тўрлэ вэрыйш шупшыктат. Мэман Россияшкат нэ-

мыч дэн сарым тўналмэ дэч ончыч гуаном кондат ыльэ, путшым кок тэнтэ дэн да утларакат ужа-лат ыльэ.

Тыйгай гуано Россияштат уло „йўд йўмал могойр ийан тэнгыз сэр воктэнэ“ (Северный Ледовитый океан). Россиясэ гуано Америкасэ—перуан гуано сэмьнак куатан огыл, тудын койажэ шагалрак. Россияштэ гуаном йўр утларак нёрыкта да, тудо шўэш, а шўмыж дэнэ кайык-шамыч тэрэсыйн азотшэ аммиакышкэ (нашатырный спирт) савурна да, мардэжышкэ шалавэн пьта, садлан тудын койажат йомэш.

Тыйгай кайык тэрэсыйм погаш пэш шуко жат эрга. Тудым кызыт окса дэн Америка гыч налаш мойын шонымат ок кўл... Тудэ гынат тудым погаш кўлэш: тудо пэш койа, пэш мотор тэрэсый.

Кайык тэрэсыйм кукшо гэрэш погыман. Ночко вэрэштэ кайык тэрэсыйн вийжэ пэш вашкэ пьта азотшэ аммиакыш савурнэн мардэж йууш шаланэн пьга, а „фосфорны кислота“ маямыжэ ночко дэн шуа да, мейландэ коргышкё вўд дэн пырлыа йогэн йомэш. Садлан адак угыч каласэна—кайык тэрэсыйм пэш кукшо вэрэштэ погыман, а ўмбачывжэ кукшо куп тургыжым кышкыман, тудо кукшо куп тургыжшэ вара аммиак манмэжым чыла ышкэ коргошак шынгарэ; тэрэсыйн койажэ вара вигушкат шаланэн ок кэт.

Кайык тэрэсыйшгэ улыт:

Азот, фосфорны кислота, калий, вўд дэн моло.

Тэбэ тыйгай кайыкын тыйгай

шот дэнэ садэ „эмэн“¹⁾-шамычэт улыт:

	Азот	Фосф. кисло- та	Калий	Вүд дэн моло
Көгөрчан шурынштэ	3,7%	3,7%	2,1%	90,3%
Чывэ	„ 3,7	3,5	2,0	90,8
Комбо	„ 2,4	2,4	4,1	91,1
Лудо	„ 2,2	3,1	1,4	93,1
Гуано	„ 11,8	17,0	4,7	70,3

Кайык шурым (тэрысым), пычэрик вэлэ гын, моло тэрыс дэн варэн мйландыш кышкаш лийэш. Ойыртэмьшын кышкымэ дэч ончыч кайык тэрысым тыгдыдэмдаш (ложашын савураш) кўлэш. Тыгдыдэмдэн пытармэкэ, кўртньо шоктэ дэн шокман. Шоктэ вошт тыгдыдэ лжаш гайжэ вэлэ йога, а шолтыражэ кодэш, тудо шолтыражым адак тыгдыдэмдыман.

Тыгэ от тыгдыдэмдэ гын, кайык тэрысым мйландэ умбакэ тор кышкаш ок лий... Адак тудо торак возшо, маньш, пасу умблан тымык жап годым кышкыман, а мардэжан годым кышкэт гын, мардэж арам шалатэн нынгайа.

Уржа удўшаш пасуэш тыгай тэрысым такыр пасум куралмэкак

кышыман, вара тунамак тырма-лыман, а ик ийаш пасуэш шурно дэн пёрлыа кышкыман.

Ик дэвсатитиналан 35 пуггыч 100 пуг мартэ тыгай тэрыс кўлэш. Тудын вийжэ кол ий вэлэ чыта.

Ик пуг кайык тэрыс ик пуг кичдым пуа, маньт. Кайык тэрыс пакчаланат пэш кэлша. Йужо крэсаньык-шамыч „тудым пакчаш кышкаш ок йөрө“ маньт: „тудо мйландым когарта“, маньт... Ложашым бштэн кайык тэрысым кышкэт гын, тидэ ойлымаш. йоршош шойакыш лэктэш.

Пакчаштэ кайык тэрысым шур вўдўш савурэнат кышкэт. Шур вўдўм тыгэ бштэн кўлэш: кугу лачаныш чэрык чоло кайык тэрысым оптат, а умбачшэ вўдым оптат. Тидэ тэрыс шонэн шолаш тўналэш. Вара тыгай вўдып ик вэдра тэрыс вўдлан кум вэдра вўдым йэшарат. Тыгэ от йэшарэ гын, эртак тэрыс вўдшэ мйландым, пэш койа улмыжо дэнэ, когарта да, пакча шудэжымат когарта. Тэрыс вўдўм лышташ умбакэ возыктыман огыл.

Тыгай тэрыс вўд пэш кэлша: ковы шталан, чунгылалан, кларлан, салатлан, кагунлач...

¹⁾ Рупла „Элемент“, маньш.

Ушкалым шошы.1 кузэ пасуш луктых шогымак.

Калык шужан илаш туналма дэвэ вьзйт шужорым, уйым керек кузэ гьнат утларак погаш точьман. Тидэ погьмаптэ ушвалым сайын, кӱлеш сэмьн, ончэн моштман. Ушкалым сайын ончэн пукшэт гьн, уйат лийэш, торькат лийэш, шужорат лийэш.

Ушкал уйым, шужорым, шоньм ужар шудо умбакэ лэкмекшэ пэш чот пуа. Садлан тудым ужар шудо умбакэ лукмым шинчаш кӱлеш. Пасуш лукмо дэч ончыч ушкалым чотырак пукшыман, вийым пасуш лэимыж дэч ончыч сайын пуртыжэ. Ушкал пасушко вийан лктэш гьн, тудын ужар шудым кьчалын коштмьж годым вийжэ арам ок пьтэ. Чьла кочмьжэ шужорыш савурна, уйыш. лэктэш. Адак пасушто шудо шагал гьн, тудым лукташат ок кӱл: укэ гьн, арам вэлэ вийжым пьтара, шужорьмат шагалак вэлэ пуаш тунгалэш. Пасушто шудо кушкьн шужо, вара ижэ вольькьмат лукташ лийэш. Адак нӱргӱ шудо умбакэ шорьым альэ ушкалым луктат гьн, шудо кушкьн ок кэт, вара вольькланат кочкашьжэ ньмат ок лий. Садлан пасуш шошым вольькьм чьтэн луктат гьн, утларак пайдажэ лэктэш.

Адак ушкалым пасуштэ кӱташ тунгалма дэч ончыч пьчьбрик жаплан (2—3 шагатлан) вэлэ эн ончыч лукман. Укэ гьн, ужар шудым ужмьж дэнэ, пэш куана да чоьжым арам пудьрата, вийжым пьтара. Садлан кӱчӱк жаплан вэлэ луктат да, тудым, шуко вийжым пьтармэ дэч, аралэн кӱташ лийэш.

Тэльмак ушкалым вӱта гьн куьвэчьш 4—5 шагатлач луктын шогьман, тудо утларак йу умбалнэ шога да, шошымат пэш чотак куаньч пасуш ок лэк.

Пасуш лукмо дэч ончыч ушкаллан кукшо кочкьшым пукшыман. Кукшо кочкьшым пукмэч от лук гьн, вигак ужар шудым кочкаш туналмьжэ дэнэ, мӱшкьржэ пужла, пушкьдаш тунгалэш, вара шужержымат шагал пуа.

Шошым, пасуш лукмо дэч ончыч ушкалым вийандэт гьн вэлэ, шужорьмаг, уйымаг ушкал, ужар шудыш лэкмекшэ, шуко пуаш тунгалэш. Садлан ушкалым шошо вэлэш чьтырак пукшыман. Тэлэ годым пукшымо шеш м годсө пукшымо гайак найдэм ушкал озалач ок пу.

Тидым шинчэн бьштэт гьн, кресанькьн уят, у торькат утларак погалтэш.

Шужэн илымэ ынжэ лий, маньн, мом ышташ күлэш?

„Россия йшкэ шурныжо дэнэ вэс кугыжаньш калыкымат пукшыйш“, тьгэ, маньн, калык коклаштэ ть мартэ ойлыштыч.

Шукыжо кызытат тьгак шонат.

Россия, шоналдаш гьн, кэрнак пойан мьландэ. Чылажат тудьн уло. Сайракьн илышым торлатэн; сурт пашам нолдалмэнгэ, Россиясэ калык кызытэ дэч утларак йшкэвжым пукшэн кэтэш; пукшымо огыл, сай дэч сайэ илышым йштэн кэтэш, калыкымат тунуктэн, тудьн чыла уш акылжым почылдарэн, вийандарэн кэтэш.

Тугэ гьнат, кызытшэ чынак Россиясэ калык пэш йорло; лачак киндэ дэн шопо кывыштам вэлэ кочкьн ила...

Ошно, шурно шочмо годьм, вужна ий годьмат Россияштэ, кэчэ йумал могоьр гьч, купэч-шамьч и урным вэс кугыжаньшкэ шупшыктэшт, а йүд вэл могоьр гьч. Финляндия дэн Мурманьшкэ, вэс кугыжаньш гьч шупшыктэн контэшт. Ик могоьрышто Россияштэ шурным ужалэн илэнйт, а вэс могоьрышто тугай кресаньык-шамьчак, шорык йол пагытэштэ шурныштым пьтарэн, кочкьн лэктэн олашкыла, альэ шурно шочмо могоьрышкыла пашам кычалаш коштынйт. Ий почэла, эн сай шурно шочмо годьмат, вэрын-вэрына калык-шамьч шужэн илэнйт.

Помэшик-шамьчын шуко шурным погэн, вэс кугыжаньшкэ ньгайэң ужалмышт дэн, тьгай илыш лийын шогэн. Йужгынам алак сай мьландан могоьрыштат шурно ик чок дэн сай шочын огыл, садлан тьгай вэрыштат пашазэ калык нэлэ илышым чьтэн.

Молан, кокла дэн, шурно шочэш, эдак шочдымьжат лийэш?

Йужо ий годьм йүдмэ мьландэ умбалам йүр тунамак возэны, тэлым вэра кужгө лум киа, шопшэмжат, кэнэжымжат умьр жап шога, йүр күлэш годьм лийэдылэш—садлан көра шурнат сай шочэш. Вэс түрлө жап лийэш гьн,—эзэм кышкэват шинчэш, кьлмэнат пьта,—саддэнэ йүдмэ шурно логтылалтэш, йштымэ пашат арам йомэш.

Чылажат ийгэчэ могой шогымэ дэнэ лийэш маналтэш.

Тагаштарэн ончан моло кугыжаньшым налына. Туштат фемнан сэмьнак ойар ийгэчэ, утымэш йүран кэтеж, йүшто тэлэ, ондак толмо шошо, эдак эр кьлмат лийэш—тьгай ийгэчэ нэмнан мьландьштэ вэлэ огыл. Тугэ гьнат, *шужэн илымэ, альэ шурно шочдымо* тушто нагунамат ок лий. Кокла дэн томаам шурно шочмо лийэш гьн, тьгай шочмым вэс кугыжаньшштэ шагал шочмашэш вэлэ шотлат. Шужэн, альэ арвам кочкьн илымэ тушто ни-гунамат ок лий, тугай илышым

вэс куьйжаньш калык шагал ужын. Нэмнац Россияштэ, ончэт гын, ий почэла шурно ок шоч.

Ончымаштэ чылажат калык-шан: кивдэ бштышэ тоштйжлак бшкэ могоьржым пудьртыл мьландым тьршен бшта, тугэ гьнат—күлэш годым йур бш лий гын, бштымэ пашажат пьта, шурныжат йоршош ок шоч.

Россияштэ шужэн илымэ чучкыдын лийэда, тьгай илышым илалшэ калык сайын шинча. Йул вуд воктаньсэ: Саратов, Самара, Симбирск, Пенза, Озан, Царицьн губарвьаштэ мьлавдэ койа гьнат, сай шурно шочмо шуэн лийэш. Шурно шочдымо годым нинэ губарвьаштэла пэш шуйката илыш лийэш: млион дэн калык шужэн кола Кодшо ийбн калык-шамыч шужэн илымэ дэн иктэ—вэсым кочмашкат шуйч.

Россияштэ шурно шочдымо ик ийат ок эртэ, манаш лийэш. Ончэт: иктыкын шочш, вэс пошкудыжын нимо укэ; ик волыстыбшто уржа озьым йэн күгышт, вэсыштэ—уржа вуй купто ик вэрэ вэлэ койэда. Йужо ий годым, удумэ пасужат шэмын вэлэ койбн кийа. Молан тьгэ лийэш? Тэвэ молан: ик могоьрыштыжо йур күлэш годым лийэш—саян шурнат шочэш, а вэс могоьрыштыжо йуржо ужвэт гьнат, укэ.

Озымлан йур вуд күлэшым чыла крэсаньык-шамыч шинчат. Вудыжгө дэч посна нимогай шудо вож илэн кэртдымьм, күлэш годым йур лийдымьмат, йэн-шамыч шукэртак палэн налыныт. Йужо ий годым, шотдэныжэ, йур ок күл гьнат лийэш, а мьлавдэ кошкан

тунгалмэнтэ—күлэш гьнат, укэ. Идалук мучко мьзар вудыжгө (йур дэнэ лум) мьландэ умбакэ вочым тунэмшэ-шамыч шукэрта; шотлэн луктыньт. Нуньн шотлымо дэнэ Россияштэ түрлө вэрэ дэсытина мьлавдэш 320.000 вэдра нарэ вуд возэш. Мьландэ гьч шудо вож мьзар вудыжгым шупшыбн налымат шотлэныт: ик дэсытина уржа озьым, мьландэ гьч 100.000 утла вэдра вудым вэлэ шупшэш. Ончымаштэ вудшэ ситышаш гай: озымлан кушкаш күлшаш гьч, вуд кок-кум гана утла мьландэ умбакэ возэш Тьгэ гын, адак мо ситыдымаш уло?

Мьландэ умбакэ шуко вудыжгө түрлө шудо вож шочдымо годым возэш: тэлым лумын, шыжым шурным погэн налмэнтэ йурьн вэзэш. Тидэ шот дэнэ күшүч вэчшо вудын пэлыжат утла арам пьта: кэчэ, альэ мардэж коштэн пьтара.

Йуржат адак эрэ күлэш годым ок лий.

Тьгайым ужэн, кызыт шуко йэн-шамыч шонкалш тунальыч. Бшкэ гьч йур кондымо йоным муаш альэ нисэат шонэн шуйн огыл, сяддэнэ кызыт чыла мьландэ умбакэ йур дэнэ, лум дэнат вочмо вудыжгым кузэ гын мьландэ көргыштак кучэн шогыкгьмо йоным муман. Ик йур чучалдышат арам бнжэ пьтэ, кузэ гын ойар ийгэчэ шумашэш мьландэ шукырак вудыжгым шупшыбн йамдылжэ, маньн бшташ күлэш. Кузэ тидэ пашам бштыман? Тидэ кид—йол пиждымэ паша огыл, бшташ шоньмэнтэ, тудо пашам чыла крэсаньык-шамыч бштэн кэргыт.

Кўшүч вочшо вўдбжго, шуко жап годбм мбландэ шупшбн налбн кертдбмэ д-н арам пбта. Тэлбм лум шуко возэш гбнат, шошбм тудо шулэн корэмлашкэ вэлэ йогән кайа, альэ кэчэ шокшо д-н кошкән пбта. Адак мардэжшат мбланыбм вашкэ кошта.

Лум мбландблан вўдўжбм пэлбжбм утла пуа, саддәнэ тудбм вузэ гбнат ага ўмбалнэ кўжгўн кучән шогыкташ кўлэш. Мардэжлан корэмбшкэ, альэ лап вэрбшкэ пуал нбнтайбктыман огбл, чбла лумбм шошо мартэ ик тбр шогыктән, шулбмо сэмбн пасуш шбнбктараш кўлэш. Ышташ шонбшблан тидэ пашам тбгэ бшташ лийэш: ага йбр, аркарак могорәшат тбгбдэ кож угбшбм ага ўмбалан шуркалән шбндаш кўлэш. Тбгэ бштымантэ, брдбж гач мардэж дән толшо лум капланән оралалдаш тўналэш. Удўмб пасу огбл гбн, тудо пасум шбжым лум йўмаган тьрмалбдэ курал кодаш с йэ. Куралмәнгэ, кашбм шалаташ ок кўл: тугай каш коклаш лум кўжгўн возэш, вара мардэжат нбнтайән ок кэрт, лумат вочмо сэмбн погбвән ага ўмбалан кўжгэмэш. Ага, курбк шбр дән лапэм вэрбшкбла кийа гбн, тугай агам шбжбм, ага торәш куралаш кўлэш. Мучко куралмэ ага ўмбалвбсэ лум вўд, шулбмо сэмбн, адак йўр вўдат-мбландбш шбнән ок шуу, шукбжго каш вокла дән йогән кайа. Садлан лап вэрбшкбла озбм кэч кунамат нугбдо, кўвш, ик тбр кушкәш, а арка мбландэ вашкэ кошка, вўдыжбмат сатбшашбм погән ок кэт—твдлан кбра шур:

нат начар лийэш. Куралмэ годбм имнбм вашкэ-вашкэ савуркалбмэ ок шу гбнат, агам торәш куралдэ ок лий. „Күзэ тошкыштат, тугэ кочкат“ манбн каласа тудо паша. Идалук мучко тбгэ огбт бгтэ, пәш шуко 3—5 кэчэ гбна бшташ вэрәштәш. Куралаш куштылго лийжэ, манбн, пайлбмэ годбм агам торәшбжат, мучкбжат ик тбррак пўчкәдаш кўлэш.

Мардэж дән ага ўмбал лум бнжэ шаланбл, манбн, лумбм „каток“ дәнат лаптырташ лийэш. Лумбм лаптыртымэ дәнэ кок тўрлө пайда уло: озбм кблмэ дән ок пбтэ, шошбм лум ик чок дән шула, адак шулбмо сэмбн лум вўдшат сайбн шбга.

Ага ўмбалнэ лумбм кўжгўн шогыктышашлан, моло кугыжанбштэ лумбм лўмбн тэлбм куралбт—шөргән кышкат. Ышташ шонбшблан тидэ пашам тбгэ бшташ лийэш: кок аршбн кутышан кум онга кўлэш. Тудо онгашамбчбм вуйа—ваш пуда дән ваш кбрән кум угылач изи „плу-дбм“ бштыман, вара имнбм тбрманш кбчкымбла кбчкән, агам шонбмо сэмбн куралаш кўлэш. Куралмэ годбм лум кок вәкэ кашббла шөргалтын вбшкалтәш. Умбакбжэ мом бштышашббм паша бшкак ончыкта, мардэжан годбм лумлан пижбн кодаш йон лийэш. Тбгэ бштымәнгэ, мардэж лумбм ага ўмбач брдбшко пуал нбнтайән ок кэрт, чбла лум садэ кашәш пижбн оралалдаш тўналәш. Тидэ пашам кэч кәланат бшташат куштылго адак пайдажат кугу.

Адак тудбжат тәбэ уло. Шошо

шуәш, лум шулаш тўналәш. Лум вўд кушко пьта, маьын, шонәт? Аңа төр огьл гьн—ужашьжә арка шөр дән лап вәрйшкьла кийа гьн, вўд корәмьш йогән пьта, аңа вара, кәчә дән, мардәж дән кошка, пьчьрикшә мьландьш шьнга. Киядә бьштьшьялан чьла лум вўд мьландьш шьнга гән вәлә, йорьман. Корәмьшкә, альә лап вәрйшкә йогән гайшә вўд молан йора? Тугай вўд арам йомәш. Садлан чьла лум вўдьм мьландьш шьньктараш төчьман. Могай мьландә вўдьм вашкә шьньктара? Каңга, волььк тошкымо тавьр пасу, адак шудо вожан мьландә вўдьм бьшкә көргышкьжә шагал вәләш. Садлан мьландьм сайьн пьштьш гайә пушкьдьм кучьман. Пушкьдо мьландә вәлә лум вўдьм вашкә шупшәш: өрдьшкө ок колдо, нөрө шуко шога, ойарьмат чьтырак чьта. Лум вўдьм вашкә шьньктарьшашлан көра, чьла ик ийаш үдүшашлык мьландьм шурньм погән налмәкак. шьжьм лум йўмалан курал кодьман. Куралмә аңа чьла шьжьмсә вўдьм вашкә шупшьн вәләш, вара өрдьжьш йогән кийаш, ни могай йөн ок лий.

Аңам, шурво погән налмәкак, куралаш тўналмәнгә, ән ончьч үмбалжьм пушкьдәмдүшашлан, 1½—2 вәршөк кәлгьтьм вәлә куралман, вара тунамак тьрмәлән пьшташ кўләш. Курал—тьрмәлән от пьштә гьн, каш кокладәнаңа вашкә мардәж дәнәт, кәчә дәнәт кошка, адак шудо вожшат ильәнән шогән шуко нөрьм шүпшәш. Таңаштарән ончьма гьч кугу корно. үмбал мьландьм, альә йол кор-

ньм нальна. Тушто мьландә куралмә дәч кушко. Такыр пасу мьландат садьгайак. Моланкорно йўмал мьландә кушко? Тошкән шьндьмә мьландьн коваштәжә пьтырналд шинчәш гьн, тушко вўдат, йужат (воздух) кузә пурән кәтәш? Мьландә коваштә айдәмә коваштә гайак, тугланат шўльа-шьжә, вўд пурашат рожла шамьч виш шгьшт. Тьгай виш-шамьч мьландә үмбалнә огьт лий гьн, мьландә көргьшкө йужат, вўдат пурән огьт кәрт, вара мьландә пьнчьгән чьла тушто ильшә „микроб“—шамьч колән пьтат. Нинә „микроб“—шамьч мьландьлап пәш кўльт, нуно дәч посна мьландә шопән ок кәрт. Адак ошмам шәргал ончәна: тудо үмба-чьжә вәлә кушкьн койьн кийа, а кәлгьшкьжә ончалат гьн,—әртәк нөрө, вўдөжгьн кийа. Ошма үмбал пәнгөдәм шьнчьн ок кәрт, тулдәнә йур вўдат, лум вўдат ошма үмбач нигунамат өрдьш йогән ок кайә. Көргьшкө вәлә шьнга, садлан нөрьжат мучко пьтьдә шога. Тидә шот дәнә мьландә көргьшкө нөрьм шукьрак кучән шогьктьнаш вәрчьн, адак үмбачат вашкә бьнжә кошко ма-ньн, мьландьм кәч кунамат пушкьдьн кучаш кўләш.

Ик ийаш үдүшашлык мьландьм куралдә шөбьктәт гьн. шуко осал шудо паса, садлан тьгай пасум, шурво погән налмәкак, курал пьштьман. Тьгә бьштьмә дән чьла осал шудо вож пьтаралтәш, мьландат вашкә ок вошкө, нөрьжат кужьн шогаш тўналәш. Осал шудо мьландә гьч озьмлән йөршашлык шуко вўдөжгьм

шупшэш, садлан шудо вожым пѳтарашак тѳчѳман. Шудо вожым, агам курал пѳштэн, пушкѳдѳн шогѳктѳм, дэн вѳлѳ пѳтараш лийѳш. Тугѳ ыштѳмѳ дэн, вольѳк-лан кѳчшаштѳк шудо пѳтаралтѳш, мавѳн, шонѳман огѳл. Онѳчѳ тидѳ ойлѳмо сѳмѳн ыштѳн олчаш кѳлѳш, вара шурно шукѳрак шоч-мѳм ужѳн, вольѳкѳмат ага ѳм-бал шудо дѳч сайѳн пукшаш лийѳш. Шурѳм погѳн налмѳк, курал пѳштѳмѳ мѳландѳм, шѳжѳм кѳлмѳктѳмѳ дѳч онѳчѳ, алак тѳрма дэн тѳрлѳдѳ 3 вѳршок кѳлгѳтѳн кумдаракѳн курал кодѳман. Тѳлѳм тудо мѳландѳ сайѳн кѳлмѳн шѳлалдѳ, алак мардѳжат лумѳм каш коклаш кѳжгѳн шин-чыкта.

Такѳр пасулѳк мѳландѳм шѳжѳм, ик ийаш шурнѳм погѳн налмѳк тѳлѳлан, тѳрѳалѳдѳ, курал кодаш кѳлѳш.

Такѳр пасум вольѳкѳм кѳтѳшаш вѳрч нигунамат кодаш ок ѳѳрѳ. Чѳла вольѳкѳм купан вѳрѳштѳ, корѳмѳштѳла, альѳ посна ойрѳмо йавѳкырак мѳландѳштѳ кѳташ кѳлѳш. Такѳр пасушто вольѳкѳм огѳт кѳтѳ гѳн, шурѳм шагал мѳландѳштат улѳрак муат.

Кузѳ такѳр пасум вольѳкѳ тошкѳн шѳвѳда, кузѳ тудо пасуѳш осал шудо кушкѳш—тидым сайѳн шонѳн онѳчѳман. Тѳгай пасум кѳнѳжѳм, куралаш тѳналмѳнгѳ, конѳра агашкѳ пога вуй огѳл, сайѳрак „плугат“ ок нуру, су-кѳр гай, комѳльѳм тѳрмалѳнат шалаташ ок лий, имѳвѳ ындѳ-ралтѳш, алак куралшѳжат пѳш орлана. Пужгѳнам конѳра ага йѳр лиймѳшкат куралдѳ кодѳш.

Тѳгай мѳландѳш пѳрчѳм арам вѳлѳ кѳшкѳт. Онѳчѳмаштак палѳ—комѳльѳн кошкѳн шичшѳ мѳландѳш, йѳр ок лий гѳн, мо шочѳш?

Тѳгай мѳландѳ нигунамат сайѳн ок шѳлалдѳ. Мѳландѳм сайѳн шѳлалдаршашлан вимогай осал шудѳлан кушкѳш ѳркѳм пу-ман огѳл, мѳландѳ вийѳм кучѳнак шогѳктѳман; тудо мѳландѳ кѳчѳ шокшѳ дэн сайѳн ѳрѳжѳ, алак вѳдѳжѳмѳт ситалѳкѳш погѳкташ кѳлѳш. Тѳгѳ от ыштѳ гѳн, мѳ-ландѳ, шѳлалдѳмѳ олмѳш, йавѳгѳн вѳлѳ кѳйѳ.

Шѳжѳм куралаш шуаш ок лий иѳн, шонѳм вольѳкѳ тошкѳн шѳндѳмѳ, осал шудо пасѳмѳ дѳч онѳчѳ такѳр пасу мѳландѳм ку-ралаш кѳлѳш. Тѳгѳ от курал гѳн, алакат осал шудо ышкѳ нѳшмѳжѳм мѳландѳш кода, вѳ-дѳжѳмѳт шупшѳн пѳтара. Осал шудо мѳландѳм кѳчѳ дѳч чѳт кошта: тудлан кушкѳшѳжѳ вѳдѳ озѳм дѳчат утлѳрак кѳлѳш.

Осал шудо мѳландѳштѳ ыѳжѳ лий мавѳн, ѳдѳмѳ дѳч онѳчѳ урлѳкаш пѳрчѳм *йѳтыран ѳрык-таш кѳлѳш*. „Мом ѳдѳт, тудѳм тѳрѳдат“ манмѳ мутѳм нигунамат монѳман огѳл. Садлан тудо мут пѳчѳш ѳдѳмѳ папам сайѳн шук-таш тѳчѳман. Пѳрчѳ, ѳрѳктѳдѳ ѳдалтѳш гѳн, тудѳн ѳѳрѳ осал шудо нѳшмѳт вѳрѳштѳш, вара ту-гай йѳршан пѳрчѳ-шамѳч мѳландѳштѳ шѳтѳн огѳт кѳт: мѳландѳш йѳмѳт, шѳйѳт, а йѳ-жѳжѳ, кокла гѳч шѳтат гѳ-нат, вийѳн огѳт кѳт, шулат. „Аважѳ тѳлѳжѳ гѳн, аза-жат тѳлѳжѳ“ — манмѳ шѳмак уло.

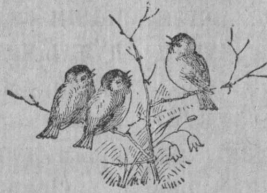

Шурно погымо годым кушкын шогышо осал шудым ага умбалаан кодьман огыл: тудым солөн, альэ күрбн кышкаш күлэш. Тудо шудо кушкынак кодэш гын, тужэч, нөшмьжэ вэлын, вэс пачаш у шудо кушкаш туналэш.

Мыландыште нөрэм кужун шогыктышашлан, шошым куралмэ такыр пасум, куралмэ почэшак, тьрмалэн дьышташ күлэш, вара кэнгэж мучко шудо вож Ыльж кушмо сэмьн, адак кугу йур кырен шендымекат тьрмалэн шогыктыман. Мызар пушкыдын шогыктэт, тувар мыландэ удумашэш сайын вийэм погэн йамдыла.

Уржам нөрө мыландэш удумэ лийэш гын, удумэ агам нигунамат каток дэн йоркалэн лаптыртыман огыл. Тугэ мыландэ умбачшэ кошкымо годым, альэ йур укэ годым, адак мыландэ йумач нөрэм пырчэ дэкэ шупшыш шогышашлан вэлэ бьштат. Толнаш ий шурно погаш (машина дэнэ погаш) ага умбал сайэмдэн лаптырталтэш гын лаптыртымэ умбач куштылго тьрма дэн кошташ күлэш. Тьгэ бьштымаштэ мыландэ гыч нөрө вашкэ ок пьтэ.

(Умбакыжэ лийэш).

Марий калыкын йылмыжэ вий-нымэ нэргэн.

„Калыкын чоным йылмэ ончыкта. Йылмэ лийэш гын, калык ок йом йылмыжэ пьта гын, калыкат пьта“ тэбэ тьтэ шукырак тунэмшэ йэн-шамыч ойлат.

Тидэ ойлэмо пэш кугу чын. Марий йенат, моло йенат йылмышт дэнэ гына турло калык шотышто илат. Турло йылмэ шамыч огыт лий Ыльэ гын, турло калыкат огыт лий Ыльэ.

Йылмэ—манмаштэ, тудо кок турлын кушчэш: ик турлын ойлымаш гыч кушкэш, тэс турлын кнагам розэн савыктыман (пачетлыман) гыч кушкэш.

Калык кузэ илэн шарла, кушкэш, тугак йылмат эрэ шарла, эрэ кушкэш. Йылмын кушмыжо кужэч палэ? Турло у мут, у шомак йешаралтма гыч палэ. Ик кэчыштэ калыкын ойлымэ мутша-

мйчйшкэ ик ой йэшаралтэш, вэс кэчйштэ — вэс ой йэшаралтэш. Тэйгэ у ой-шамйч кэчйч кэчйч эрэ йэшаралтыт, садлан маньйт: калык ой, калык шомак, калык сэмьнак кушкэш, калык сэмьнак кола.

Тугэ огыл мо? Тэбэ марий-шамйч йомын пйтат гын, нуньн йылмйштат йомэш; марий-шамйч сайын, пойаньн илаш тунгалыт гын, йылмйштат пойанш тунгалэш. Калык ила—йылмат ила. Йылмэ ила—калыкат ышкэ тусуьжым ок йомдарэ.

Кызыт Совэтки власть почылтмэкэ, мэмнан марий йылмэ дэнат шуко кнага-шамйч лэкташ тунгалыч. Тидэ паша—пэш кугу паша. Марзй йылмат бндэ кнага шот дэнэ кушкаш тунгалэш. Тидэ кнага шот дэн йылмын кушмо нэргэн мйй кучукун каласэя пунэм.

Тэбэ шоньза: руш-шамйчйн „литературный“ (кнага) йылмэ уло... Тудо кужэчйн лэктывн? кушкычйн кушкычйн?.. Россиян рүдө вэрэшйжэ шочывн, рүдө вэрэшйжэ кушкычйн... А Россиян рүдө вэржэ—Моско ола... Тидэ ола воктэнэ руш калык погынэн, тидэ ола воктэнэ тудын „культура“ манмйжэ (калык уш, озалык погйжэ) шочывн, кушкычйн. Садлан Моско воктэнэсэ йылмэ чыла руш калыкклан йөршө йылмэ лийын. Тидэ йылмэ дэнэ чыла руш кнага-шамйч м кызыт савытат.

Моско ола сэмьнак—марий йэньнат тун вэржэ лийэш гын, вара марий йылмат ик вэрэ куш-

каш тунгалэш, ик вэр гыч погынэн чыла марий коклаштэ шарлаш тунгалэш.

Тэйгай вэр кызыт марий калыкын уло, тудым Маробласть маньйт. Тидэ Область почылтмо марий йылмйлан пэш шаргын шога. Тыштэ бндэ марий калыкын „кнага“ йылмйжэ кушкаш тунгалэш; тэйжэчйн Москоэ руш йылмэ сэмьн, марий йылмат чыла марий коклаштэ шарлалт кайа.

Кызыт марий-шамйчйн түрлө кугу погынэмашыштэ (сыйэздлаштэ) эрэ йөдыт:

а вара марий калыкклан ик „кнага“ (литературный) йылмын ышташ лийэш алыэ укэ, маньйт Мйй манам: Маробласть почылтын гын, чыла марий-шамйчлач йөршө йылмат ышташ лийэш.

Тыштэ марий калык ушыж дэнат, озалыкшэ дэнат, түрлө амал кычалмйжэ дэнат эрэ кушкын шога.. Садлан тидэ рүдө вэрэсэ калык йылмэ („литературный“) кнага йылмйшкэ савурва.

Лачакак: тыштэ газыэт пэчэтлалтэш, түрлө кнага-шамйч лэктывт.

Бндэ тидэ марий кнага-шамйчым марий-шамйч коклаштэ пэш шаркалаш төчац күлэш... Марий шамйч чот лудышт, чот тунэмйшт. Школалаштэ марий йылмэ дэн шукэртак туныкташ күлэш, маньн, сйлат бльэ. Тидэ ойлымым кэрэк кузэ гынат влбшыш пурташ төчыман. Укэ гын, йылмйланат кушкаш йөсө лийэш, икшйбэ-шамй-

чат сайын тунэмьн огыт кәт, вара марий-шамыч адак шенгалан кодыт.

Тәбә внага йылмьм тьгә вктараш тунгалман. адак тунәмшә ырвәзә-шамычмаг марла йылмә

дән туньктәман. Вара ижә марий йылмә вигак, раш кушкаш тунгалаш.

В. Сави.

5-йән-шамыч оыгышт!..

(ойлыман)

Шошо.

Йушта тәлә әртән кайыш. Чәвәр шошо куанән, шудьржым шаралтән колтыш: чыла йлбжә, чыла илаш, кушкаш тунгалыә. Шомьмьн кид йумачшә пәләдыш-шамыч йогалалыч: чәвәр пәләдыш-шамыч кандә, нарбнчә, ошо-шамыч. Чодьрат, олыгат ужар вургамьм пурдән шьндышт.

Түзланән, шьргьжыя, пайрэмыш лекмә сөмьн, йәтыраөмьн, чыланат туньаштә илышә-шамыч ош көчым оячальыч.

Кушто йуштә мардәжәт?..

Кушто тәлә кылмьмәт?

Пытәнйт, пытәнйт! марьн кайыкшат, волькшат, айдөмьжат йыбыртән каласышт.

Әй, тәлә йушгө, вийәт пытыш, куатәт йомә!..

Чыла куаньза! Чыла вашкәрак урөмьш, пасуш, чодьраш ләкса, чыла лущкөдын шулалдыза!..

Шошын куатшә.

Чәвәр кәчә пьгартыш лумьм тачә корәмла гыч кәчә мучко пок-

тыш. Лум ора шамыч кәчә ончымо дач лүдүя әрә үлүкырак да үлүкырак шылбн йомьн пытышт. Кәчылан сьрмьшт дән какаргәнат кайышт... А кәчә, шокшо кәчә, воштыл-воштыл нуньн ку лонгаш, корәм пундашыш чыкән шьндыш. Лум шорто: әрә шинча вүдшым йоктарыш, ойгыжо дөнә кошкыш тунгалыә. Лум кошкәнат йш шу, мьландә рож гыч түрлө ырвәзә шудо-шамыч вуйыштым лукташат тунгалыч..

Әй, пийалан шошо, тый чыла осалым ноктәт, тый гына чылан илышым пуәт!..

Чәвәр—мстор, куатан лий! Илышә-шамычлан пиал дән тол!..

Пиалжат чылалан огыл!..

Урәм воктән марий йылышгә ватә-шамыч вачәш сакән ала мом ньнгайат.. Пәш әркын ошкылыг, уньарышт пытән.

Айда нуньм чакырак мийән овчалына!.. Мом нуво ньнгайат, мом мутланат?

„Әй, пүршыжат, орлыкылан тый мәннам пүрәват ала мо“?—маньн

ик шонгйрак ватэ кужун-нэлйн шулалдэн калайш...

„Бндэ илэмэ—курймьштэ чйлажымат ужаш вэрэштэш“, маньын, вэсэйжэ каласьш.

Моло удурамаш-шамьичшэ вуйыштым сакэнак ошкылыт, нимомат бшт пэлэштэ. Чйлаштат эрэ бшкэныптын ойгым гйна шонэн гайат. А нуньн ойгышт кугу. Йэшышт чэрланэн пйтэвйт. Кэчкаш киндышт ик пйрчат кодён огыл. Кёзыг нуно вачэ умбаланышт пйшкармэ кйчкым чодыра гйч киндылан погөн нйнтайат.

Ик удурамашыжэ—Сэмон кува, вэсэйжэ Кришан ватэ, кумьшыжэ тулык Ольга адак молат...

Сэмон кува 47 ийлан шуьн. Шуко орлёкым илэмэ-курймьшто тудо ужын, чйлажым ойленат от пйтарэ: тудын кок чаплэ аргыжым нэмьч сар годым пуштыньт ик вуйэш шушо удуржым, умаштэ тойыш. Кёзыт тудын лачак ик изи уныкажэ уло да *адак шонго кугызажэ эркынрак кудьвэчэ пашам ыштыл ксштэш*.

Сэмон кува пэш ойгырэн кйзыт кайа: изи уныкажэ, Миклайжэ, пэн туй гйна...

Кришан ватэйжэ—25 ийлан шуьн. Ныл ий лийэш, марийжым сарыш үжүктэн нйнтайышт. Каймэйжэ почэш визишак писмам да мойын возаш тэчэш, а варажэ чйла увэрат тудлэч йалт пүчкылтэ... Ала кужак колэн, ала могай корак-шамьич шинчажым чүнтэн пйтарышт?—маньн шонэн кайа.

Тулык Ольга изиж годсэк йэн кид мучаштэ ила, түрлэйжымат ужэш, түрлэнат кйралтэш, вурсалтэш.

Кунам мыйын пий гай илэшэм пйта гын, манэн, шонэн кайа. Моло удурамаш-шамьичышат бшкэ ойгышт уло, бшкэ сэмьн нунат чоньшым йулалдэн кайат.

Эй, пиал, кугу пиал, поро пиал, кушто улат? маньн, йодына.

Пиалым огйна уж, пиалын лопка корныжо пэтыралтын, маньн, мьланна шйпак каласат.

Эй, пиал, пиал, п чылт!...

Йорло йэнган кумьлэтым савуро!...

Сэмон куван ойгыжо кузэ пытыш?

Сэмон кува пйкшэ гйна бшкэ кудьвэчэ дэк мийэн шуо Тудэн пёршо корэм түрештэ шога. Пёртшө воктэнэ изи чашкарлашамьич кушкыт. Мотор вэрештэ Сэмон куван кугызажэ пёртым бштэн!.. Кэнэж шумэк, Сэмон куван пакча гйч лэкметат ок шу: кайык-шамьич мурат, шүшпүк шэргылтара, „пэчэтым пэчэ“ манмэ кайык пэчым пэчаш шүда; чодыра воктэнэ шүльашат йонгыдо, чонланат качылы!

Эй кунам шуэш гын тидэ жап?!

Укэ, Сэмон кува кйзыт тидэ моторым ок шоно!.. Тудын ушыштэйжэ изи уныкажэ. Кузэ гын уёйкам төрлана гыв, маньн, шоно.

Кудьвэчыт цурмэкэ, кугызажым ужо. Кугызажэ тырмам ачалэн шинча.

Вара кузэ... Маклайэт бш тэлашэ? маньн Сэмон кува йодо.

Кугыза пэн нэлын шулалдыш... Нымат бш пэлэштэ.

Куват палыш: эй, уныкам, үмүрэт шуэш ала мо? маньн шо-

налтйш, Пёртйш пурмэжэ. куван шүмжэ йөршөш күрлйн кайыш. Миклайын илыш шугэш кодйн огыл... Миклай нигемат ок палэ. Ышкэ вуйж) дэнэ мутланэя кийа.

„Эй кочай, кочай, изиш гйна киндым пу йа, кочмэм пэш шуэш“, маньэ.

Кувабайжэ пйцкэрмэ кйчкэ киндым намийэн пуйш.

Миклай ик кана пурльо да, мөнгөш шувал шуыш. „Тйгай киндым ом коч!“ маньэ... Вара шөрйн возо да, адак ойлышташ тунгальэ:

Эй кочай, кувавай. айда уйан мөлнам кочкына!.. Күэшташ бндэ күлэш!.. Ай-ай тамлэ мөлнажэ!... Кувавай шукйрак күэшт!.. Укэ гын, тэмашат ок ситэ! маньэ... Умшажым кочмыла кйраш тунгальэ.

А куваважэ шортйн ойгырэн воктөнйжэ шога: Эй уныкам, уныкам, мотор пэлэдыш гай пэлэдын кушкыч, пий гай шужэя колэт!.. Самбырйк капэт, самбырйк вийэт, мэмнан кугу йэнла чьтэч тэнэйсэ орлыкым чыгэн йш кэт!.. Умүрэт пэш күчүк лийэ!.. Мыланна колаш күлэш бльэ, а кйзыт тйй колэт! ман и кува шып шортён, шинча вүдшым уштыя шөгыш.

А уныкажэ вуй ййржэ мутланйш-мутланйш да, маньэ: ай-ай сайын кочкын тэмбм!.. Бндэ модашат лийэш! маньэ.

Вара кйчкйраш тунгальэ: кувавай, кувавай... уна кайык окнаш тельо... Мййым пэш ўжэш!.. Түгө ўжэш... Уна кайык вештылэш!.. Кувавай, кувавай.. кайык.. нумал нынгайнэжэ!.. Тол, кайык, айда чонгэштэн кайына!..

Мүндүрйк кайына!.. маньэ.

Вара Миклай нэлйн шүлаш тунгальэ... Колымо жап шуо Кува кугыза дэкэ лэктён күржэ: „Кугыза, кугыза, содоррак пёртйш пуро, Миклайэт чонгэштэн кайыш, маньэ кува.“

Кугызат куват пурйшт, а Миклай ласкан гйна шүльбэдэгычэ кийа... Чэчэн Миклай пйтыш!.. Кугыза дэнэ кува шортйт:

Эй, Миклай, Миклай, куван мэат ораык гйч угаралтына гйн? манйт.

Кугызан куван ик пиал йомо?!

Тудым кө мөнгөш пуэн кэтэш?!

Укэ, иктат ок кэт: шүль-йш пйтыш, илыш пйтыш!..

Ойган йэг-шамыч чумырат.

Эрлашын пошкудо — шамыч тольыч. Колоткам йшгышт. Тужак Миклайым пйштышт, вара шүгарыш нынгайэн тойышт. Миклай тунья убач йомо. Тудым бндэ иктат ок му.

Лачак тунья умбал ойго гйна моло кодшо йэг-шамыч дэч ойрлэн ок кэт. эрэнунын почэш коштэш.. Кришан ватэ, тулык Ольга — коктанат кастэнэ Миклай „поминкаш“ то бйныт. „Поминкаштэ“ уржа киндым ситйшэп күэштыныт. Кугыза йоратымэ уныкажлан пйтартыш ложашыжым киндым йштэн күэштын. „Айда кочкйшт, йуышт калык-шамыч, Миклайлан ала вэс туньяштэ куштэла-гырак лийэш“, манйн, шона... Кришан ватэ, тулык Ольга тэмэш кочкыт йандар уржа киндым!..

Кунамс к нуньлан йантар киндэ логалён огыл!.. Иктаж 8 тылзэ!.. Кочкыт!.. Куанэн кочкыт!.. Кугыза ок чаманэ!..

Кастэнэ кугызат. куват, Кришан ватат, тулык Оланат мұшкүрдэ возыт! Почагыт, толашат!.. Укэ сэнгэн ышт кэт: пүүм шырэн

возыт!

Туньа умбачын адак 4 йэн-шамыч йомыч!..

Эй ойго, осал ойго, тыйын вийэгым кунам сэнгэна?!

В. Сави.

Марий поэт-шамыч.

Кэ тугай поэт-шамыч?

Кызыт, октябрьски революция деч вара, мэмнан марий калык коклашат шуко поэт-шамыч лэкташ тунгалыч. Йужыжо чыт поэтлак возат, а йужыжо поэзиям йоршош огыт ыгла—возымштым ик шоктыман мучашым ыштат да, вара тудым почэла мутлан шотлат... Мый „Йошкар Кэчэ“ газэтыштэ редакторлан шогымэм годым пэш шуко кудымаш почэла мутым налам ыльэ. Шужыжо садлан „редактор корзингаш“ пурэн возыт ыльэ... Поэт-шамыч ыцкэнштын почэла мутыштым савыктым вучат-вучат, а почэла мутышт ок савыкталт. Вара сырат да, вурсымозымашымат мыланэм возэн колтат ыльэ... Шоналтэн ончэт гын, мыланэм сырымат ок кұл, а ышкэ ынглыде возат, ышкаланышт оккылаш кұлэш ыльэ...

Мом ыштэт?.. Айдэмэ ышкэ „винаматшым“ эрэ вэс йэн умбак кусараш төча!.. Ышкэжын кагыржым ок уж, а эрэ вэс йэжым кагыртынэжэ!.. Вэс кана тугай оккылымозымэ лэжэ мань мый ик кучук мутым каласэм.

Почэла мутым чыла йэн возэн ок кэт. Почэла мутым возымшым чыла йэн денат тагаштараш ок лий... Почэла мут—„поэзия“, а „поэзия“—айдэмь чон гыч луктын шовымаш. А айдэмэ чон-шамыч чыла ик сэмьн лийын огыт кэт. Йужо йэн утларак ыгла, шижэш, сайрак шоналта, а йужо йэн „шалти-

булты“ вэлэ ыштылэш. вуй йыржат шоналтэн ок пыштэ... Йужо йэн шонымжым йалт раш, кучукын каласэн пуэн кэтэш, а йужо йэн шонэнжат раш ок моншо, ойлэнжат ок кэт.

Тугай мут ойлэн пумаш дэнэ шонымым кагазэш возымо дэнэ кэрэк мугай айдэмьнат чонжо, ушыжо рашак почылтын пуалтыт. Айдэмьн мо шонымжым, кузэ шонымжым эн раш мут гыч ынглен налаш лийэш... Кугу ушан йэн утларак шона да, чылажымат иктэ-вэсэ дэн тагаштара да, вуй йыржэ ачалэн луктын шуко йэнлан йоршым ыштэн, йыгыран, сылнын, калшынашын, айдэмэ чонэш пижнашын, каласэн пуа. Тудын ойжо вара чыла йэн-шамычлан калша.

Тэбэ тидэ ойлымаш марий мур-шамыч лэкташ гыч пэш раш койэш.

Шоналтыза-кузэ марий мур-шамыч лэктыт?.. Ий йыда эрэ у каласэн мур шамыч лэктыт. Кэ тудо мурым шонэн луктэш? Икта огыт шинчэ... „Чодыраштэ шочэш“, йужо вэрэ маньт... Каласэн мур чодыраштэ шочын ок кэт, а ушан йэн тудым шонэн луктэш. Шонэн лукмэкшэ, ышкэжын йолташ-шамыч коклаштэ муралта, йолташ-шамычлан тидэ каласэн муржо калша, вара мур лукшын илымэ йалыштэ мураш тунгалыт. Тидэ мурым сун годым альэ пайрэм годым моло йал йэн-шамычат колыт. Нуньланат калша, нунат моныштыжо вара мураш тунгалыт..

Тыгэ ик ушан йэңгын муржо калык мучко шарла. Тудын муржо уло калык-лан кэлшалэш... Ик йэңг уло калыкын чон көргө гыч шоньмыжым ойлэн пумо гай ышта...

Уло калыкчан йөршым шонэн—каласэн пуаш изи наша оғыл. Тыгай йэңгын чонжат, ушыжат моло йэңг уш-чон дэч вэс түрлө лийшашлык.

Тэбэ тидэ каласымэ гыч ындэ айдемэ мутын кугу вийжым ужыда... Айдемэ мут шүтэн пурмо гай, чыла йэңг чоньш пурэн кайа, пурэн каймэкьжэ, айдемьым йужгынам воштыгара, йужгынам шортара, чонэшыжат курьмэш лакэмэш.

Тидэ ойлыманш гыч тэбэ тидыжат палэ. Шонэн лукмо мур калыкчан кэлша гын вэлэ шарла, а ок кэзшэ гын калыкат тудым ушынгыжэ ок кучо, вашкэ монда. Садлан тыгай шонэн лукмо мур-шамыч гыч калыкын шоньмыжым, чонжым палаш лийэш.

Садлан калык тусым, калык чоньш палынэт гыя калык мурьш тунэм, тудын ушан шомакшым, ойлымыжым палэн нал.

Кэрэк могай калыкынат „поэзия“ (сайын, йыгыран ойлыманш) мур гыч тунгалалтын.

Каласэн мурьш садлан „поэзиян“ вожшо манаш лийэш. Кэрэк могай кугу поэтат калык мурьш, калык ушан шомакшым палэн налмэкэ ижэ, сайын, сьлннн, ушанын возаш тунгалыныт... Марий поэт-шамычланат тидым мондымо ок кыл... Марий мурьш „ритмыжым“ (пэрэн каласымьжым—мут пэралтэн каймыжым) мур-шамыч гыч тунэмаш күлэш... Марий мур „мут пэралтэн каймыш“ пэнш йората. Тэбэ ончыза:

Түп-түп түмьрэт,
Лыр-лор шүбүрэт...

Тидэ мур тунгалтыш гычат мут пэралтэн каймыш ужаш лийэш. Почэла мутат тыгай „мут пэралтэн кайманш“ төр кайа гын, адак корно йыда төр лийэт гын вэлэ, сьлннн шокта. А мэмнан марий поэт-шамыч шукьжэ тыгай мут пэралтын кайманшым йөршөнш огыт

шинчэ, садлан возымьштын йыгыражат йомэш, почэла мутыштаг тыгылай (проза) ойлыманшышкэ вэлэ савурна.

Тунгалшэ поэт-шамыччан почэла мутыштын пэралат каймыштым пэнш сайын пыжыкташ төчаш күлэш.. Адак почэла мутышто ойлымэ мут-шамычшат сүрэт гай сьлннн ушыш, чоньш пурэн кайышт. Садлан мутнышат күчүкын, йыгыран. чонэш логалшаш сэмьш каласьман. „Лыгыр-лоштыр“ мут дэнэ почэла мутым вигунамат кэлштараш ок лий. Тидэ шотым кэ ок шинчэ гын, рушла „теория словесности“ маньым лудаш, тунэмаш күлэш.

Почэла мут возышо түрлө шотан лийэш; тудым кызыт пуртыманш мутэнш возаныжат ок кэлшэ... Садлан шарлэн ойланш йнэм шонэ.

Лачак пытартыш мутым ойлэм:

Чылаанат уш күлэш, тунэммэ күлэш, шонэң монтымо күлэш.

А поэт-шамыччан адак калык илышым, калык чоньш эрэ шижын илыман. Тудын ойгыжым, куаньмыжым чыла палыман. Вара ижэ возымьшт калыкчан йөршө лийыт, калыкын чонэш пыжыт.

Поэт—калыкын шинчалэ. Айдемьш шинчалым ончалат да, айдемьш чонжым ужат. А поэтын возымьжым лудат гын, калыкын чонжым ужмо гай лийат. Күзэ тугэ?.. А тэбэ күшыл ойлыма гыч палэ. Поэт калык илыш дэч ышкэ чонжым ойрэн ок кэт. Калык ойго-поэтын ойго, калык куаньманш—поэтын куаньманш... Күзэ мур лукшо йэңг чыла калыкчан мурьшым кэлштарэн лудтэн, тугак поэтат йэңглан кэлштарэн калык илыш гыч воза... Садлан мур лудшо дэнэ поэг ик шотышто улыт...

Пытартышлан мавам:

Калык илыш-поэтын илыш лижэ,
Калык ойго—поэтын ойго лижэ,

Калык куаньманш—поэтын куаньманш лийжэ.

Адак поэт тулла йүлэн, калыкчан илыш корнымаг ончыктыжэ. Вара ижэ поэтым поэтлан шотлэн кэташ лийэш!

В. Сиви.

МЫЛАНДӘ.

МЫлачдә сандалыккысә моло шүдүр шот гайак

Тунәмдәмә йән-шамыч сандалыккыштә мыландә дэчын кугу нимат укә, маньен, шонат.

МЫлачдә кәчә йыр идалукышто ик кана пөрдьн савурна. Ик кана кәчә йыр пөрдмьжым „ий“ маньит. Мыландә атак суткаштә ик кана бшкәнжын йырым йыр пөрдьч савурна—тидъм „сутка“ маньит. Мыландә арбуз гайә тьртъш. Тудын тьртъшыжә тэвә тьжэчын палә. Тәнъыз сэръштә шогышо йән тәнъыз гыч толшо пьрокотым ончымьж годым эн ончьч тудың шыкшыжым вэлә ужәш, варажым тувьык вуйым ужаш тунгаләш, тудлә вара чыла тувьыкым ужәш, варарак пьрокод покшәлат койәш, чак толын шумәкшә, пүтүнъ пьрокод койәш. Мыландә тьртъш огәш лий бльә гын, пүтүнъ пьрокод ик канаштә койәш бльә.

Йужгьнам мыландә кәчә дәнә тьлзә коклаштә лиймыж годым тьлзьштә тьртъш шәм умүл койәш.

Тунәмдймә марий-шамыч тьгай шәм умүлым тьлзә умбалнә ужьит да, тудым вувәр кочкәш маньит.

Мыландә тьртъш огәш лий бльә гын, тудын тьлзә умбалнә умүлжат тьртъш огәш лий ыльә.

Мыландә кьлтән сакалдымә огьл.

Тугә гьнат мыландә кәчә йыр эрә ик тораштә пөрдьн шога.

Мо мыландым кучән шога?

Молаң тудо өрдьшкә кайән огәш воч?

Тудым кәчә магнит гай вийж дәнә шупшын шога. Мыландат кәчым шупшәм. Коктьнат, иктә вэсым шупшың шогымьшт дәнә, нуно өрдьжышко нигузәат кайән огьт кәт, эрә ик тьрьштә пөрдьт.

Тидә шупшың шогымо вийым пәш кугу ушан айдәмә—Ньютон „всемирное тяготение“ (тунья коклаштә вач-вач энэрталмә), маньин.

Саплан лийын кәч могай узгарым күшкө шүәт гьнат, садак мөнгө мыландә умбакә возәш.

Йудым күшкә ончалмәнгә шүдүр-шамычым ужьча, кәчывалым нуно вуй мучашыштә огьл, а йол мучаштә лийьт. Франция кугужаштә илышә шамычлан У Зәландиа манмә мыландыштә илышә-шамыч йол мучаштыла койьт.

Мыландын кужгүт — йыржә 40,000 киломәтыр (1 километр: 1 мәнгә дэчын изиш шагалрак). Мыландә йыр 300 километр күкшүт йу шога. Тидә йу ужаргын койәш.

Мыландә воктәнә йу огәш лий бльә гын, шүдүр-шамычым кәчывалымат ужаш лийәш бльә. Писә шинчан-шамыч кәчывалымат Вәнерә дәнә Йупитьәр шүдүрым ужьт, астроном трубаш ончәт гын, кәчывалымат пәш шуко шүдүр-шамычым ужаш лийәш.

Мыландә умбалым висән налат гын, чылажә 510 милион квадрат-километр ләктәш; тидә шо-

тэйштэ мѣландѣн кум чѣрѣкшэ (383 млн. н квадрат. килом.) вуд, а ик чѣрѣкшэ (137 мл. кв. килом.) кукшо мѣландэ.

Мѣландѣн торэш — воштшэ (диаметр) 12,742 километр. Мѣландэ, Меркурий, Вэнъара, Марс дэчѣн кугу, а Юпитър, Сатурн, Уран, Нѣптун шудур-шамыч дэчѣн изи.

Мѣландат кэчэ волгалдарымэ дэнэ тѣлзѣйлак волгалдѣн шога. Тѣлзэ гѣчѣн ончэт гѣн, мѣландѣн оражэ тѣлзэ дэчѣн 14 кана кугун койэш.

Юпитър шудѣр гѣчѣн ончэт гѣн, мѣландэ изи шудурла вэлэ койэш.

Сатурн, Уран, Нѣптун шудур-шамыч гѣч мѣландэ огэш кой.

Кэчэ эрдэнэ эр кэчэ могорьым лэктѣн йуд йумалнэ шичмѣла койэш.

Йудым пѣл помѣшко ончэт да, пугунь шудур-шамыч мѣландэ йѣр пѣрдѣн савурнѣмѣла койѣт.

Кэрнакшэ нуно мѣландэ йѣр огѣл, а мѣландэ бшкѣнжѣн йѣржэ пѣрдѣн савурна да, тугэ койэш.

Мѣландѣштэ кок „полюс“ (туналтѣш могорь) улыт: пѣл йуд (сэвэрнѣй) „полюс“ адак кэчѣвал „полюс“. Тидэ кок полюс покшэчѣн шэлмэ корнѣм „экватор“ манѣт. (Экваторѣм уш гѣчѣн вэлэ ойлат, а мѣландэ умбалнэ лача-как тудо угэ).

Экватор мѣландѣм кок пѣлэм бшта: йуд йумал пѣлэм, адак кэчѣвал пѣлэм. Экваторѣштэ йуд

дэн кэчѣвал эрэ 12 шагат шога, эрэ тѣр улыт.

Экваторѣн кужытшо мѣландэ йѣр 40,000 мѣнтэ.

Экватор ик могорьѣшто кэнгэж улмо годѣм вэс могорьѣшто тѣлэ лийѣн шога. Тидѣжэ садлантѣгэ: мѣландэ кэчэ йѣр тура пѣрдѣн ок шога, а тайнэн пѣрдѣш. Тѣгэ тайнѣмѣжэ дэнэ мѣландѣнтуналтѣш могорь-шамычѣшт (полюс) ивтѣжэ кэчѣлан чакѣрак улмо годѣм, вэсѣжэ умбалнѣраклийэш. Чакрак могорьѣштѣжэ — кэнгэж шога, а умбалнѣрак могорьѣштѣжэ-тѣлэ шога.

21 ийувѣштэ мѣландѣн йуд йумал пѣлѣштѣжэ кэнгэж годѣм, кэчѣвал пѣлѣштѣжэ тѣлэ шога. 21 декабрьѣштэ (6 тѣлзэ гѣчѣн) мѣнтѣшла лийэш.

Мѣландэ кэчэ йѣр 365 кэчэ 6 шогат 9 минут 9 сэкундышто пѣрдѣн савурна.

Мѣландэ кэчэ йѣр 930 миллион километр кужыт пѣрдѣн савурна. Кэчэ йѣр савурнѣмаштѣжэ мѣландэ 1 сэкундышто 29 мѣнтѣм кайа.

Мѣландэ кэчэ йѣр пѣрдѣн савурнѣмѣжэ годѣм 1-сэ йанварѣштэ — 1-сэ ийуль шот гѣчѣн кэчэ дэка 6 миллион километр лишѣлэмэш.

Тидэ каласѣмэ шот дэн мѣландэ сандалѣкѣштэ пѣрдѣн шога.

Вэс номѣрѣшто тѣлзэ нѣргѣн каласэна.

А. Эшкинин,

Партия паша.

Ц. К. Р. К. П. воктэныштэ шогышо Рүдө Марий Бьурон пашажэ.

(15 июль гыч 15 сентябрь мартэ).

1. Рүдө Коммунист Марий Бьуро 4 вэрэм марий-шамычлан „Коммунистически Университэт Трудящихся Востока“ манмэ тунэммэ вэрйшкэ Цэка партия дэч йодын налын, 2 вэрэм „Коммунистически Университэт им. Я. М. Свэрдлова“ манманшкэ.

2. Чуаш Областьшкэ районный инструкторым марий-шамычлан Чуаш Обком Р. К. П. дэч йодын шьндэн. Вьатка марий-шамыч коклаштэ партия пашам торлатэн шогаш Бирек уй-зэзэ гыч йолдаш Буланкывым үжүктэн.

3. Наркомпрос воктэнэ шогышо Рүдө Марий Бьуролан чыла Сибир көргыштэ илышэ марий-шамычым шотлэн лугташ шүдэн, адак кузэ тунуктымэ паша вунын коклаштэ кайа, тудьжымат шинчэн налаш шүдэн.

4. Кок плакатым: „Таза калыштэ—таза чон“, „Кумалмэ дэн тунэммэ“—луктын—савыктэн.

5. Лэктын „У илыш“ журналын 4-мшэ №-жэ адак кнага „Кооперация“ нэргэн.

Татабком Р. К. П. воктэнысэ марий сэкциан пашажэ.

1. Съекрэтарьлан сэкцианштэ шогалын йолдаш В. Мухин.

2. Марла йылмэ дэнэ пэчэтлалтынйт 4 кнага: 1. „Постановление С. Н. К. о семенных сеудах“, 2. „Постановление ВЦИК—о признании недействи-

тельными кабальных сделок“. 3. „О трудовом землепользовании“, 3. „Об установлении разряда урожайности“.

3. Совпартшколантэ 10 марий йр-вэзэ-шамычым туныктэн луктын, ик пйаш (кугурак) курсыш пуртэн.

4. Угыч 25 марий йрвэзэ-шамычым тушкак пога.

Красноуфим Уком Р. К. П. воктэнысэ марий сэкциан пашажэ.

1. Укомын пунчалмэ мутшэ дэнэ марий сэкция „Урал марий йүк“ манмэ газыэтым лугташ вашкэ тунгалаш.

2. Мыландэ паша нэргэн марий коклаштэ ойлалтын кошталтын.

3. Сэкция полишмо дэнак „сельский-хойзайет. товарищество“ почылтын; тушко 30 марий шамыч пурэныт.

4. Марий-шамыч коклаштэ „У илыш“ журналым шалатылын.

Бирск Р. К. П. воктэнэ шогышо марий сэкциан пашажэ.

1. Бирек уйезд Уфа губернья гыч Башкир Республикаш пурэн каймыж годым, партия пашат эркырак кайыш. Бидэ Бирск Уком Р. К. П. воктэнэ марий-шамычлан ик вэрэм пуэныт. Паша вийналтшашлык.

Чуаш Областьыштэ.

Чуаш Областьыштэ ик инструктор марий-шамыч коклаштэ партийа пашам тӱрлатэн шога, альэ пашажэ винэн огыл.

Чыла вэрэат партийа паша марий-шамыч коклаштат кӱзалтын кайшап-

лйк. Эркын-эркын ындэ марий-шамычат коммунист партийаш пураш тӱнгалыныт. Партийан „программажэ“ марий-шамычын пашазэ-шамычланат кэлша.

(Ц. К. Р. К. П. воктэнэ шогышо Марий Бӱрон отчет гыч кусармэ).

Марий Областьысэ

партийа паша кола гыч.

Марий Областьыш Ц. К. Р. К. П. йолташ Йажовым сьэкрьетарылан колтэн.

Тудо Ышкэ пашажэ нэргэн тыгэ пльэnum Обкомыштэ каласэн:

Сьэкрьетарылан пурмэжэ, мый партийа пашам пэш начарым нальым. Чылаж вэрчат шонаш вэрэштэ: тӱрлӱ тыгӱдэ паша нэргэнат. Кугу пашажым садлан лийын Ышташат жап шагал лийэ.

Партийа паша пурмэм годым Краснококшайск кантоньштэ томам шога Ыльэ, Сэрнур кантоньштэ пэнгӱдэ огыл Ыльэ, лачак Козмодьэман кантоньштэ эн йонгӱдын кайа Ыльэ.

Ындэ Козмодьэманьштат „Чрезвычайны конференция“ дэч вара, Сэрнурьштат изишак толашымо дэч вара (йолдаш Йамбос дэн Николайэвым партийа гыч шӱкал шумэжэ) партийа пэнгӱдэман тӱгальэ, иктэш ушылэш.

Изин-изин толашэн, кугу пашам Ышташ вэрэштэ, а кодо пашажэ адакат утларак кодын—тыгэ манын йолдаш Йажов ойлэн.

Тыгэ ойлӱмӱжлан йолташ Гэрасимов каласэн: Марий Областьыштэ партийа паша пэнгӱдын кайэн кэтын огыл; партийный комитетӱшэ шогышо йэн-шамычын коклаштат ик тӱрлӱ шоньмашлыкшэ шагал лийын, адак „кучэн шогышо кылжат“ (дисциплинажат) изирак шогэн, манын.

Тылэч вара пунчалыныт:

Обкомын пашазэ йӱралыкэш лийжэ: тӱн Ыжжат (принцип) илыш кӱргышто тӱрлӱ пашам Ыштэн шогымыжат (практика) йӱра лийышт.

Тунамак 23-сэ августлан Область кӱргӱсэ партийный конференциям Ышташ пунчалын улыт.

(Марий Обком Р. К. П. отчет гыч кӱчӱкын кусарымэ).

Могай йолдаш-шамыч

партия пашам кызыт ончэн шогат?

От. сьакрэтарылан йолташ *Йэжов* шога.

Обкомын Бьуроштэ шогат: *Йэжов, Лурьйэ, Пэтров, Андрйэв*, адак *Льэжньов*.

Лурьйэ зав. орг. отдэлылан шога.

Титова зав. агит. проп. отд. шога.

Газьэт пашам кэ-шамыч тёрлатэн шогат?

Тэбэ нине йолдаш-шамыч: *Лурьйэ, Йэжов, Титова, Пэтров, Зубов, Вишняков, Гайэв, Льэжньов, Литвинов, Крылова, Яковльэв*.

Кэ-шамыч губэрньа шот дэн йөршө пашам ыштэн кэты?

Тэбэ йолдаш-шамыч: *Пэтров, Йэжов, Лурьйэ, Титова*, а моло шамычшэ ончык шогалдымо дэнэ гына губэрньа көргысө пашазылан шот-лалтыт.

Тэбэ нуньн лүмьштат: *Бутьэнин, Романовский, Чэрньаков, Лэж-тьэв, Льэжньов, Викторов* адак молыжат, чылажэ 17 йэнг-шамыч.

(Кусармэ Маробком Р. К. П. Ыурон протокол гыч).

Туныктымо паша кокла гыч

Мо тугайэ йалысэ клуб?

Рэволюция лиймэшкэ „клуб“ манмэ мут шэмэр калыккан йөршөн ынглэ огыл ыльэ, а марий калык—тугай мутым колынат огыл ыльэ. Тудо мартэ клуб-шамыч пойае—түшкалан вэлэ ыльыч, тушко нуно карт дэнэ модаш, кочкын—йүүн киаш, иктэ вэсёшт дэнэ мутланап, адак шукыжым

йүүт—кэчым модын—шолын эр-тарап вэлэ потынэн т. Клубышко ошно чыла йэнлан пураш ок лий ыльэ—клубым почшо-шамыч (организаторё) ышканьшт йөршө йэнгым, ышкэ палымьшт-тым, адак ик ганьэ илыш шотан пойаным вэлэ члэньштлан потэ-ныт. Тыгай түшка клубышто шэмэр калыкым гына ургуштап ушым потэн кийэн.

Рэволюция тидэ тошто клуб-шамычым пйтарыш, клубышто шогышо членыштымат шалатян колдыш, поян-шамычын пйжакш пйгыш... Тудын поштекак Россиаштэ пашазын, йошкар салтакын, адак кресаньыкын клубшамыч почылдаш тунгальыч. Молан нинэ почылдаш тунгальыч? А тэбэ молан. Кэзыт мэ пэш нэлэ жапым илан эртарана, тйгай годым чыла шэмэр калыкчан пэш чот пёрля ушнэн у илыш нэргэн шоньман, кутёрман. Кэч кэжэ нэмнан коклаштэ бидэ у илыш пашаш пйжыёт, садлан чыланат рэволюциян коряжым, тудын тунг шоньмыжымат умлаш кўлэш. Тидын вэрч мыланна иктэ вэсэ дэн ушнйлыш мутланан кўлэш, илыш коклаштэ тўрлө амалым, йовым бштэн ончымым, энэртышым кйчалаш кўлэш. Тйгай ушнйлым, уш погым клубышто вэлэ муаш лийэш. Тидэ паша—чыла угыч шочшо клубын пашажэ. Тусто член-шамыч вэлэ огыт, моло-шамычат ик вэрыш погынан мутланат, бшкэ ушышт дэн шинчйдымьрак-шамычлан полнат, умлыдымэ мутым дёрля лончылат, адак кнагам, газытым да молым лудын ушым погат. Вэс сэмьжэ—кэчэ гут нойэн

пашам бштэя пйтармэке. човланат каньмашым бшташ кўлэш.

Тидэ каньмашым кэч кэат клубышто муын кэтэш: ваш-ваш тунэммэ паша дэнэ, иктэ—вэсын ойы колыштын. Йалысэ клубат тыгайак лийман.

Клуб лиймэнтэ—тушто газытымат йўкын лудаш лийэш, ужын коштыно йэн мутымат колыштат, спэктакылыымат ончэт, тўрлө уш погымэ амал дэнат жапым эртараш лийэш,—тежэч нигэат поктын ок колдо, тэдэ вэр (клуб)—нэлэ пашам бштэн чарнымэнтэ, чон кавэн мутланэн шинчымэ вэр.

Кресаньыкын тэлэ мучко шуко йара жап уло. Тудо кужу йўдым, малмэжэ ок шу гэнат, йараак жапым эртарэ. А клуб лийэш гын, кресавыкат тунко коштын, у илыш нэргэнат, сурт паша кокламат, тўрлыжымат умлаш тунгалэш, адак чон куанэн мегэржэат сайын шўлалда. Мотор илаш тунэммэг шуэш гын, пёртышто, ныл пёрдыж вэч молым от уж, нуво илышлан йёршө ушым огыт пу. Клубышто, кэч кунамат, мом шонэт—тудым муат, мом ужнэт—тудым ужат. Клуб йалысэ калыкчан кугу полын, тудо пйчкэмьш гыч волгыдышкэ лукмэ вэр.

У марла мут-шамыч.

Пўртус (пўрмө тўс)	—рушла—	природа.
Элтун	”	химический элемент.
Шанчэ	”	наука.
Озанлйк	”	хозяйство.
Ын	”	идея, мысль.
Тоштэр	”	архив.
Ўзгар тоштэр	”	музей.
Почэла мут	”	стихотворение.
Кнага ййлма	”	литературный язык.
Ййтыралай мут	”	поэзия.
Пэралалгмэ	”	ритм.
Пунчалмэ мут	”	резолюция.
Пуламбйр жап	”	революция.
Игэчэ (ий годсөкэчэ)	”	климат.
Йугата	”	погода.
Койдармаш	”	спектакль.
Кнага пөрт	”	библиотека.
Савйаташ	”	печатать.
Вуйлатйшэ	”	председатель.
Сэркалйшэ	”	секретарь.
Кугйжанлйк төрлымө	”	политика (политическая).
Озанлйк төрлымө	”	хозяйственная политика.
Тўналйчи мөгйр	”	полюс.

Шиб. К. 60

Редактор А. К. Эшкинин.

Издатель: Марисекция при Ц. К. Р. К. П. (6).

Map. №
1-8